

समानो मन्त्रः (ऋग्वेद)

समानी प्रपा (अथर्ववेद)

परब

ओनलाईन

स्थापना वर्ष : १९६०

वर्ष : १

मार्च : २००७

अंक : ८

: परामर्शनसमिति :

कुमारपाण देसाई
प्रमुज

भोगाभाई पटेल
वरिष्ठ कार्यवाहकसमिति सल्य

भारती र. हवे
प्रकाशनमंत्री

: तंत्री :

योगेश जोषी

: सडतंत्री :

प्रकुल्ल रावल

गुजराती साहित्य परिषद

मेघाशी ज्ञानपीठ ○ क. वा. स्वाध्यायमंदिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशन विभाग), गोवर्धनभवन, आश्रम मार्ग,
'टाईम्स' पाछण, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८
फोन अने ईकस : २६५८७८४७

ई-मेल : p@gsa.org.in

वेबसाइट : www.gsa.org.in

अ नु क म

प्रमुजश्रीनो पत्र कुमारपाण देसाई

कविता बे काव्यो • निरंजन भगत, न-कशानुं नगर • निरंजन भगत,
प्रवासी • रमणीक अत्रावत, सात काव्यो • नलिन रावण

अेकांकी अडल्या डळ भोक्ष पामी नथी • डरीश नात्रेया

आस्वाद 'लाठी स्टेशन पर'नुं छंदविधान • मधुसूदन कापडिया

समीक्षा/अंथावलोकन जडी गयेली वस्तु • डरिंकृष्ण पाठक, 'स्वान्तः सुभाय'नी कविता
• दक्षा व्यास

परिषदवृत्त संकलन : अनिला दलाल

साहित्यवृत्त संकलन : प्रकुल्ल रावल

आवरण जनक त्रिवेदी

પરિષદ પરિવારના પ્રિય સ્વજનો,

ગુજરાતી ભાષાના શબ્દકોશમાં ઘણા શબ્દો અંકે કરી લેવાનો સમય પાકી ગયો છે. ૧૯મી સદીમાં રચાયેલા ગુજરાતી સાહિત્યમાં પ્રયોજાયેલા કેટલાક શબ્દો આપણા શબ્દકોશમાં નથી. મહાનવલ 'સરસ્વતીચંદ્ર'માંથી જ આવા કેટલાક શબ્દો મળી રહે. એ જ રીતે 'સાર્થ જોડણીકોશ'માં ન હોય તેવા કેટલાયે શબ્દો આપણી પ્રજાના રોજબરોજના જીવન-વ્યવહારમાં વપરાતા રહે છે, જેમનો આપણે કોશમાં સમાવેશ કરવાની દૃષ્ટિએ વિચાર કરવો જોઈએ. છેક ઉમરગામથી ગાંધીધામ સુધીના ગુજરાતના વિવિધ પ્રદેશોમાં જે ભાષાકીય સમૃદ્ધિ છે તે આપણને આશ્ચર્યચકિત કરે એવી ભાતીગળ અને વિપુલ છે. આ બધા વિસ્તારોના અનેક શબ્દો આપણા કોશમાં સ્થાન પામી શકે એવા છે. આપણા ગ્રામજીવનને સ્પર્શતી નવલકથાઓ, નવલિકાઓ અને કાવ્યોમાંથી પણ આવા અનેક શબ્દોનું અધિકારી અભ્યાસીઓ દ્વારા કોશ માટે ચયન થાય તે જરૂરી છે. જુદા જુદા વ્યવસાયોના ને ધર્મસંપ્રદાયોના, વિવિધ ક્રિયાવિધિઓના પણ અનેક શબ્દો સંઘરીને કોશમાં મૂકવા જેવા છે. એ માટે ભાષા-બોલીને અનુલક્ષતાં સર્વેક્ષણોની પણ તાતી જરૂર છે. આપણી રહેણીકરણી, ખાનપાન વગેરેમાં જે ઝડપથી પરિવર્તનો આવે છે તેનો પ્રભાવ આપણી બોલીઓમાં – ભાષામાં વરતાય છે અને તેને આવરી લેવાનો વિચાર પણ કોશ-સંપાદકોએ કરવો જોઈએ.

કેટલાક વ્યવસાયો આજે લુપ્ત થતા જાય છે. કેટલાકમાં વ્યાવસાયિક પરિસ્થિતિ કે સંદર્ભો બદલાતા જાય છે; જેમ કે, આજે મકાનના બાંધકામમાંથી 'મોભ' જતો રહ્યો છે. એવે સમયે 'મોભી' શબ્દ સમજવાનું મુશ્કેલ બને. લીંપણ અને ઓકળી આજે ક્યાં જોવા મળે છે ? એવી જ રીતે લાપસી ભુલાતી જાય છે અને બર્ગર કે પિઝા આવતાં જાય છે. આજથી ત્રીસેક વર્ષ પહેલાં રસોડામાં જે શબ્દો વપરાતા હતા, તે પણ હવે પ્રયોજાતા નથી. આવી પરિસ્થિતિમાં લુપ્ત થતા શબ્દોને કોશમાં જાળવી રાખવા તેમજ વપરાશમાં આવતા નવા શબ્દો ઉમેરવા જરૂરી બને છે. એક સમયે 'વીંછિયા' અને 'આણવટ' જેવાં ઘરેણાં પહેરવામાં આવતાં હતાં. આજે એવાં ઘરેણાં રહ્યાં નથી અને સમય જતાં તે ભુલાઈ જશે, આથી જરૂર હોય તો આવાં ઘરેણાં કે સાધનો ચિત્રો સાથે કોશમાં દર્શાવવાં જોઈએ. 'સરસ્વતીચંદ્ર'ના બીજા ભાગમાં માનચતુર કહે છે, 'અલ્યા, પલ્લું !' આ પલ્લું એટલે શું, તે આજની યુવાપેઢી જાણતી નથી, તેથી આજની પેઢી કોશની કે અન્ય કોઈની મદદથી 'પલ્લું'નો અર્થ ન જાણે તો એને નવલકથાના આસ્વાદમાં રસક્ષતિ પહોંચે, તેથી શબ્દકોશ આવા શબ્દોને તેના સંદર્ભ સાથે કોશમાં જાળવી રાખવા જરૂરી છે.

આજના આપણા રોજિંદા જીવનમાં અનેક અંગ્રેજી શબ્દો ગાઢ રીતે વણાઈ ગયા છે કે તેમને પછી આપણે કોશમાં સમાવી લેવા જોઈએ. આપણા શબ્દકોશમાં 'સ્પિર્નિંગ', 'જિર્નિંગ', 'કલોરોફિલ', 'કેલ્ક્યુલેટર', 'કમ્પ્યૂટર', 'ટ્રાન્સમિટર' કે 'ચિમ્પાન્ઝી' જેવા શબ્દો

નથી. 'હાઉસફૂલ' શબ્દ બોલચાલમાં વપરાય છે, પણ એ શબ્દકોશમાં નથી. એ જ રીતે 'સબસીડી', 'થેરપી' જેવા વારંવાર પ્રયોજાતા શબ્દોનો શબ્દકોશમાં સમાવેશ કરવો જોઈએ. આવા અંગ્રેજી શબ્દોનો સ્વીકાર કરતાં એમાં ઉત્કૃષ્ટ ભાષાવિવેક જળવાય તે જરૂરી છે. આપણી ભાષાની ગરિમા ને ગુંજાશના ભોગે કશું ન થવું જોઈએ. વળી રૂઢ થઈ ગયેલા અંગ્રેજી શબ્દોને બદલે ગુજરાતી શબ્દો પ્રયોજવાનો આગ્રહ રખાય તે ઈચ્છવા યોગ્ય છે; જેમકે 'બુક'ને બદલે 'પુસ્તક' કે 'ચોપડી' શબ્દ વાપરવો જોઈએ. એ સાચું છે કે અંગ્રેજી શબ્દનું ભદ્રભદ્રીય ગુજરાતી કરી તે પ્રયોજવા જોઈએ નહીં; જ્યાં અંગ્રેજી શબ્દો અનિવાર્ય હોય ત્યાં એ નિઃસંકોચ વપરાય તો એમાં કશું ખોટું નથી. અંગ્રેજી સમેત ઘણીબધી ભાષાઓ એ રીતે ઉત્તરોત્તર સમૃદ્ધ થતી રહી છે.

વળી વિજ્ઞાન, ટેકનોલોજી અને એન્જિનિયરિંગ જેવા વિષયમાં પરિભાષાનો પ્રશ્ન પણ પેચીદો છે. પરિભાષાના નિર્માણમાં કડિયા, સુથાર, લુહાર વગેરે જે તળપદા શબ્દો પ્રયોજતા હોય તે એન્જિનિયરિંગના વિદ્યાર્થીઓએ જાણવા જોઈએ ને યોગ્ય લાગે તો ઉપયોગમાંયે લેવા જોઈએ. એ રીતનો ઉપયોગ પરિભાષાના નિર્માણમાં સહાયક થશે. પરિભાષામાં પણ જે શબ્દ પ્રચલિત અને સમજવો સુગમ હોય તેને પસંદ કરવો જોઈએ.

દાકતરી વિદ્યાનાં ગુજરાતી વિશ્વકોશનાં અધિકરણોના અનુભવ પરથી એમ કહી શકાય કે અનેક રોગો અને તેને લગતી બાબતો વિશે ગુજરાતીમાં અધિકરણો લખતા ડૉ. શિલીન શુક્લને સંસ્કૃત ભાષાની મોટી મદદ પારિભાષિક શબ્દો તૈયાર કરવામાં મળે છે અને એ રીતે તબીબી પરિભાષાના નિર્માણથી ગુજરાતી ભાષાને સમૃદ્ધ થવાનો લાભ મળતો રહે છે. શબ્દોના ઉમેરણની સાથોસાથ શબ્દોનું સતત સંમાર્જન થવું જોઈએ. લપટા થઈ ગયેલા શબ્દો અર્થ ખોઈ બેસે છે. લંડનના 'ધ ટાઈમ્સ'માં પ્રવેશતી વખતે પત્રકારને શબ્દ્યાદી આપવામાં આવે છે અને કહેવામાં આવે છે કે આ શબ્દો ફિરસા અને લપટા થઈ ગયા હોવાથી તમારા અહેવાલમાં પ્રયોજશો નહીં.

એક તબક્કે શ્રી મગનભાઈ દેસાઈ એમનાં પાઠ્યપુસ્તકોમાં અંતે કોશ આપતા હતા, જેના આધારે એમાં પ્રયોજાયેલા નવા શબ્દોની જાણકારી મળતી હતી. હકીકતમાં તો ગુજરાતી, ભૂગોળ, ગણિત, વાણિજ્ય આદિ વિષયોનાં પાઠ્યપુસ્તકોમાં આવો કોશ આપવામાં આવે તો જે તે શબ્દોના ચલણવલણનો આવશ્યક ખ્યાલ મળી રહે.

મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં પ્રયોજાતા શબ્દોનો કોશ શ્રી જયંત કોઠારી પાસેથી મળ્યો. એ પૂર્વે છોટુભાઈ નાયકે અરબી-ફારસીમાંથી આવેલા ગુજરાતી શબ્દોનો પરિચય કરાવ્યો. શ્રી કૃષ્ણલાલ ઝવેરીએ અંગ્રેજીમાં ફારસી પિંગળ લખ્યું, તેઓ ગુજરાતીમાં આવો શબ્દકોશ આપી શક્યા હોત. વ્યુત્પત્તિ કોશ કરવાની શ્રી હરિવલ્લભ ભાયાણીની ભાવના આજે કોઈ ભાષાવિજ્ઞાનીની રાહ જોઈ રહી છે. અભ્યાસક્રમમાં પણ વ્યુત્પત્તિને પૂરતું મહત્ત્વ મળતું નથી. કહેવતો, રૂઢિપ્રયોગો વીસરાતા જાય છે. ઓક્સફર્ડ ડિક્શનેરી કે વેબસ્ટરમાં ઉચ્ચારના સૂચન સાથે શબ્દના વિવિધ અર્થો આપેલા છે, એવી વૈજ્ઞાનિક ઢબે વ્યુત્પત્તિ સહિત શબ્દના અર્થ જે તે સંદર્ભ સાથે આપવાનો ઉપક્રમ થવાનો આપણે ત્યાં હજુ બાકી છે. જોડણીના વર્ગો પણ યોજાવા જોઈએ. ગુજરાતીના અનુસ્નાતક વર્ગોમાં પણ શ્રી નગીનદાસ પારેખ જોડણીની તાલીમ આપતા હતા તે યાદ આવે છે. એ જ રીતે ગુજરાતીના સ્નાતક-

અનુસ્નાતક અભ્યાસક્રમમાં પ્રવેશસમયે જોડણીની પરીક્ષા હોવી જોઈએ. કોશવિજ્ઞાનનો અભ્યાસક્રમ ઘડવામાં આવે અને તેના શિક્ષણનું કામ કોઈ સંસ્થા ઉપાડી લે તે પણ હવે ખૂબ જરૂરી છે.

મોનિયર વિલિયમ્સે સંસ્કૃતમાંથી અંગ્રેજી પર્યાય અને અંગ્રેજીમાંથી સંસ્કૃતના પર્યાયનો કોશ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો, તે અધૂરું કામ તેમના પુત્રે ઉપાડી લીધું હતું. આપણી પાસે આવા કોશ પણ નથી. આજે ઓક્સફર્ડ દ્વારા જુદા જુદા પ્રકારના કોશ પ્રકાશિત થાય છે, એ રીતે ગુજરાતમાં કોશ વિભાગની એક સ્વતંત્ર સંસ્થા સ્થપાય તો કોશસામગ્રીના શાસ્ત્રીય સંશોધનનું – સંપાદન-સંચયનનું કામ એકાગ્રતાથી ને સઘનતાથી ચાલી શકે અને કોશસાહિત્યના ક્ષેત્રે વરતાતું આપણું દારિદ્ર્ય ટાળી શકીએ.

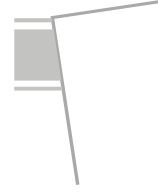
કુમારપાળ દેસાઈ

‘પરબ’ની માલિકી તથા બીજી માહિતી અંગે નિવેદન

(ફોર્મ નં. ૪)

૧. પ્રસિદ્ધિ સ્થાન : અમદાવાદ
૨. પ્રસિદ્ધિ ગાળો : માસિક
૩. પ્રકાશક-મુદ્રક : ભારતીબહેન ર. દવે (ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ વતી)
રાષ્ટ્રીયતા : ભારતીય
સરનામું : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગોવર્ધન ભવન,
આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮
૪. તંત્રી : યોગેશ જોષી
રાષ્ટ્રીયતા : ભારતીય
સરનામું : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગોવર્ધન ભવન,
આશ્રમ માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮
૫. માલિકી ધરાવનાર : (૧) શ્રી પ્રફુલ્લ અનુભાઈ (૨) શ્રી શ્રેણિકભાઈ
કુલ થાપણના એક કસ્તુરભાઈ (૩) શ્રી બળવંત પારેખ
ટકાથી વધારે (૪) વિનોદ ભટ્ટ (૫) શ્રી રઘુવીર ચૌધરી
રોકનાર ભાગીદાર શેર (૬) શ્રી નિરંજન ભગત
ધરાવનાર ટ્રસ્ટીઓનાં
નામ-સરનામું

કવિતા

બે કાવ્યો | નિરંજન ભગત

૧. રહસ્યોમાં

સ્ત્રી : હવે ફૂલો, મારાં રહસ્યોમાં તમારું સ્થાન ક્યાં છે ?

પુરુષ : તમારાં રહસ્યોમાં જો મારું કોઈ સ્થાન હોય

તો પછી તમે જ ફૂલો, મારું માન ક્યાં છે ?

તમારે રહસ્યો જેવું કશું છે જ નહિ,

તમે ઘણું બધું માની લો છો;

તમે ભલાં છો ! તમને એનું ભાન ક્યાં છે ?

જોકે તમે સ્વયં એક રહસ્ય છો,

કારણ કે તમારામાં કશું જ રહસ્યમય નથી;

તમે ભલા છો ! તમને એનું જ્ઞાન ક્યાં છે ?

૨. સ્મૃતિમાં

જેણે પ્રેમ કર્યો તે સન્નારી ક્યાં છે ?

જેણે પ્રેમ કર્યો તે સજ્જન ક્યાં છે ?

એ બન્નેએ જે પ્રેમ કર્યો તે પ્રેમ ક્યાં છે ?

એ બન્નેએ જે ક્ષણે પ્રેમ કર્યો તે ક્ષણ ક્યાં છે ?

ક્ષણ તો છે અનંતનો ક્ષણ,

એ ક્ષણ ક્ષણનો સરવાળો,

એ ક્ષણ ક્ષણનો સરવાળો

એટલે જ સ્તો અનંત.

એ સન્નારી, એ સજ્જન,

એ પ્રેમ, એ ક્ષણ,

એ બધું એથી તો હવે અનંતમાં શમી ગયું,

એને હવે નથી આદિ, નથી અંત;

જોકે હજુ સ્મૃતિમાં તો રમી રહ્યું.

ન-કશાનું નગર | નિરંજન ભગત

વર્ષોથી તેઓ એક નગર રચી રહ્યા,
કોઈને ખબર નથી
એનાં ઈંટ, માટી ને પથ્થર ક્યાંથી આવી રહ્યાં,
એ તો જોકે એમને પણ ખબર નથી
કે તેઓ એ બધું ક્યાંથી લાવી રહ્યા.
વર્ષોથી તેઓ એક નગર રચી રહ્યા.
વર્ષોથી કોઈ માણેકનાથ બાવો જાદુઈ સાદડી વણી રહ્યો.
કોઈને ખબર નથી
કે શાથી એ રાતે વણીને દૂહાડે ઉકેલી રહ્યો,
પણ એને શું ખબર નથી
કે છાનોમાનો એ શું સંકેલી રહ્યો ?
વર્ષોથી કોઈ માણેકનાથ બાવો જાદુઈ સાદડી વણી રહ્યો.
વર્ષોથી તેઓ એક નગર ખચખચી રહ્યા.
વર્ષોથી કોઈ માણેકનાથ બાવો બણબણી રહ્યો,
વર્ષોથી કોઈ માણેકનાથ બાવો ગણગણી રહ્યો.
વર્ષોથી તેઓ એક નગર કચકચી રહ્યા.
વર્ષોથી તેઓ જે નગર રચી રહ્યા છે તે નથી ન-કશાનું નગર,
વર્ષોથી તેઓ જે નગર રચી રહ્યા છે તે તો છે ન-કશાનું નગર.

પ્રવાસી | રમણીક અગ્રાવત

આનંદલોકના વાસી આપણે આનંદલોકના વાસી
નીકળ્યા નથી ક્યાંય જવા, હાં
તો ય છીએ પ્રવાસી...
આવરોજાવરો એકબીજામાં પગ મોકળો કરવા
કારણબારણ સોંસરા સ્થિતિમાં માંડીએ તરવા
હળીએ મળીએ પડપૂછનાં બારીબારણાં વાસી...
ક્યારેક હોય ઢીલા ક્યારેક દોર બધાયે તંગ
ધાર્યા હોય કંઈ અચાનક પલટે સઘળા ઢંગ
પળ અજવાળે પથ ફેંફેસતા વહેતા ઘરવાસી...

સાત કાવ્યો | નલિન રાવળ

૧. જયૂબિલી પાર્ક

અસ્તાચળે
દૂર
કિરણો ઢળી રહ્યાં;
પર્ણો છવાયાં તરુવરેથી
ઊડી રહી
આભની પાર ક્યાંક
કિલકારતા પંખીની ચેત હાર,
કીડાંગણે ખેલી રહેલ બાળકો
હીંચી રહ્યાં હાસ્ય ઉછાળી હીંચકે,
ઉખાભર્યા દેહ હિલોળી કેવાં ! પ્રેમીજનો
યૌવનરાગ છોળે
વેરી બધે વ્હાલપને સરી જતા,
વાર્ધક્યથી સોહી રહેલ દંપતી કિલ્લોલતું
તે
પથ પે જઈ રહ્યું,
હવા મહીં ફોરમ સંગ ગુંજે
તુણે તુણે ત્રમત્રમકાર ઝિલ્લીના,
વરસે
ધીરે ઝરમર અંધકાર...
હુંયે સરું પાર્કની બહાર
જોઉં
વરસી રહી શાન્તિ અપાર અંતરે.

શુંગાઈ પેટાની, ઓક્ટોબર ૨૦૦૬

૨. પ્રભાતે

જલસાગરે તરતી
નમણી
જલપરી સમી
પિનાંગ નગરી દીસે.

પિનાંગ, નવેમ્બર ૨૦૦૬

૩. શિશુ

સંધ્યા સમે
સમીરણ ઝૂલ્યા
સમુદ્રતટપે
નિહાળું ખગને નભે
તહીં
સવેગ ધસી ક્યાંકથી
ખિલખિલાટ હસતું શિશુ
વહાવી ઉરમાં ઝરણ હેતનું
સવેગ
કહીં ? દૂર સરકી ગયું.

પિનાંગ બીચ, નવેમ્બર ૨૦૦૬

૪. ટહુકો

આકાશમાં લુપ્ત
ટહુકાર પંખીનો
આકાશ થઈને
મનમાં ઝળૂંબે.

પિનાંગ હિલ, નવેમ્બર ૨૦૦૬

૫. લલના

સુબદ્ર લય દેહનો
લળકી જાય નેત્રો મહીં
ફરકી જાય સુરખી નરી
મુખની રમ્ય લાલી મહીં
ધરી
ચરણને મૃદુ
હળુ
હળુ સ્હેલતી
સરકી જાય લલના પથે...
વહે
સમીરલ્હેરમાં રણકતી ખુશાલી બધી.

પિનાંગ, નવેમ્બર ૨૦૦૬

૬. લંકાવી* આયલેન્ડ પર ગરુડનું શિલ્પ જોઈને

નભોન્નત પહાડ ટોચ
પર
ઠેરવી પાયને
ગરુડ અતિ ભવ્ય નીચે
ધસી
ઘૂઘવતા જલરાશિ અંભોધિના
પર
તરે મત્સ્યને
ભરાવી લઈ ન્હોરમાં
નભે
ધસે
ત્વરિત પાંખ વીઝી ઊંચે.

લંકાવી, ડિસેમ્બર ૨૦૦૬

* મલય ભાષામાં લંકાવી એટલે ગરુડ

૭. પ્રેયસી

પ્રેયસી આવે છે
સુવર્ણમયી સવારમાં
પવનલહરી પર વિહરી
સ્મૃતિપુષ્પમાંથી વહેતી માદક સુગંધની જેમ
એ
પ્રવેશે છે રોમેરોમમાં
એ
ધબકે છે રક્તના ચાકમચૂર લયમાં
એ
વિરમે છે મનના ગહન અંતરાલમાં.
પ્રેયસી આવે છે
દ્વિગંતમાં ચોમેર પ્રસરતી સંધ્યામાં
ગુંજતા પંખીના ટહુકાર સમી
એ
પ્રવેશે છે રોમેરોમમાં

એ
 ધબકે છે રક્તના ચાકમચૂર લયમાં
 એ
 વિરમે છે હૃદયના શાન્ત એકાન્તમાં.
 પ્રેયસી આવે છે
 સમુદ્રના ઉચ્છલ તરંગો પર વરસતા
 ચન્દ્રની
 સહસ્રધાર ચાંદની સમી
 એ
 પ્રવેશે છે રોમેરોમમાં
 એ
 ધબકે છે રક્તના ચાકમચૂર લયમાં
 એ
 વિરમે છે ચિત્તના આનંદમય આકાશમાં.

શુંગાઈ પેટાની, ડિસેમ્બર ૨૦૦૬

એકાંકી અહલ્યા હજી મોક્ષ પામી નથી હરીશ નાગેચા

સ્થળ : ઉચ્ચ મધ્યમ વર્ગના પરિવારનું ઘર.
 સમય : રવિવારની સવાર, ને પછીના દસ દિવસ.
 વાતાવરણ : અનાયાસે જન્મેલા ઉદ્વેગભર્યું

પાત્રો :

પિયાસી : ૨૬, મેઘાવી, આધુનિક યુવતી, ટીવી પ્રોડ્યુસર.
 ઇન્દુ : ૫૦, પિયાસીની મા, પારંપરિક, પ્રિન્સિપાલ.
 માધવ : ૫૫, પિતા, નોકરિયાત.
 આકાશ : ૩૦, પિયાસીનો બોય-ફ્રેન્ડ
 અનુશ્રી : ૨૪, પિયાસીની સખી-સહાયક
 જમના : ૪૦, ઘરકામમાં મદદનીશ.
 ફાલગુની : ૫૦, ઇન્દુની સહિયર.

રંગમંચ : ફ્લેટ પ્રતીકાત્મક. ડાબે રસોડું, વચ્ચે ડ્રોઈંગરૂમ, જમણે પિયાસીનો રૂમ. ત્રણ ક્ષેત્રનું વિભાજન પ્રકાશથી વધુ સ્પષ્ટ થાય, જે ભાગ ન વપરાય ત્યાંથી પ્રકાશ વિલાઈ જાય. ડાબે આગળ ડાઈનિંગ ટેબલ. પાછળ રસોડું. ડ્રોઈંગરૂમમાં સોફા, બે પફ્ફિ, વાઈડ-સ્ક્રિન ટીવી, ફોન. પિયાસીના રૂમમાં સેટી, ટ્રિપોય, બુક્સ, લટકતી કઠપૂતળી.

[પડદો ખૂલતાં નેપથ્યે પાશ્ચાત્ય સંગીત વાગતું હોય. એના લયમાં ટેહ હિલોળતી પ્રસન્નચિત્ત પિયાસી ચાની ટ્રે લાવી ટેબલ પર મૂકે. ટ્રેમાં ટિ-કોઝીવાળી કેટલ હોય. પિયાસીએ લૂંગી પર કફની પહેરી હોય. મમ્મા-પપ્પાને સાદ ટેલી પિયાસી પાછી જાય. રસોડામાંથી ત્રણ-ચાર કથઈ રંગની માટીની કુલડીઓ લાવી, ઊંચી કરી પ્રશંસામાં જોતી, નોંધાય એમ ફેરવી ફેરવીને મૂકે, પછી સાદ પાડે.]

પિયાસી : મોમ ! પોપ ! ચાલો, ચા પીવા, ઇટ્રસ રેડી !

[કોઈ ઉત્તેજનામાં બે હથેળી ઘસતી પિયાસી ટેબલ ગોઠવતી આસપાસ ફરે. સંગીતના લયમાં લચકારા લે. ત્યાં અંબોડો વાળતાં ઇન્દુ ને કફનીનું બટન બંધ કરતો માધવ પ્રવેશે. પિયાસી નોંધે]

ખરા ઊંઘણશી છો તમે, રવિવાર હોય તો શું થયું !

[પિયાસી હવામાં પંજા ગોઠવી ઇન્દુનો ક્લોઝઅપ લેવાનો અંગલ જોતી હોય તેમ નજીક જાય, ઇન્દુ સંખાતી અવગણે.]

ઇન્દુ : આમ તો રોજ અમારે તને ઢંઢોળવી પડે છે.
 માધવ : પર્યાસ વખત. ઊઠ બેટા ઊઠ ! [લાડમાં પિયાસી મા-બાપને 'હગ' કરે]
 ઇન્દુ : આજે તું વહેલી ઊઠી ગઈ એટલે શું અમારેય...
 માધવ : (આશ્ચર્યમાં કુલડી નોંધી) ઓહો...! એમ બોલને ત્યારે, આ કુલડીનું એક્સાઇટમેન્ટ છે !
 પિયાસી : (કુલડી લઈ જાળવીને મૂકી, લાડમાં રિસાતાં) તમે નહીં ઊઠ્યા, એટલે મારે આ બનાવવી પડી. [માધવ પિયાસીને લાડ કરે]
 ઇન્દુ : તે એમાં શું દુબળી પડી ગઈ તું ?
 પિયાસી : (માધવને બેસતાં રોકી) ત્યાં નહીં પાપા, અહીંયાં બેસો [બાજુની ખુરસી ચીંધી] ને મોમ, તું ત્યાં બેસ, મારી સામે.
 ઇન્દુ : (બેસતાં) ઓર્ડર ન કર, તારા દૂરદર્શનનો આ કંઈ સ્ટુડિયો નથી, નથી અમે તારા આસિસ્ટન્ટ ! ને જો, માધવ પંદર દિવસની ટૂર પછી પાછો આવ્યો છે તે શાંતિથી અમને બે વાત કરવા દેજે. પાપા-પાપાની વચ્ચે ડબડબ ન કરતી, સમજી !
 માધવ : (વાત ઉડાવતાં) પિયુ, ચા-ચા કરતી'તી તે ચા આપને હવે !
 ઇન્દુ : કપાળ આપશે મારું, કપ-રકાબી ક્યાં લાવી છે ! [ઇન્દુ ઊભી થાય]
 પિયાસી : (રોકતાં) જરૂર નથી. (કુલડી ચીંધી) આજે કુલડીમાં ચા પીશું. ધરતીના ધાવણની સોડમ આવે એવી કોરી કુલડીમાં. આપણને નવો જ અનુભવ કરાવવા પાપા છેક કલકત્તાથી લાવ્યા છે. નહીં પાપા !
 ઇન્દુ : (છણકો કરતાં) ઠીકરાં લાવ્યા છે પાપા. ઢાકાની સાડીઓના બદલે.
 માધવ : વિસ ઇઝ નોટ ફેર, ઇન્દુ !
 પિયાસી : છોડોને પાપા, આમ તો મમ્મા એડવાન્સ એજ્યુકેશન શાળાની પ્રિન્સિપાલ છે, પણ એની અપેક્ષાઓ છે ટ્રેડિશનલ ઢાકાની સાડી ! [પિયાસી ટિ-કોઝી કાઢી, કુલડી ઉપાડે, ઇન્દુ ખૂંચવી લે]
 ઇન્દુ : જો બેટા, કુલડીઓ સરસ ઘાટીલી છે. આપણે એને ચીતરી, રોનકદાર બનાવી, ટેબલ પર ગોઠવીશું, સરસ દેખાશે, ઓરિયન્ટલ ડેકો-પિસ એશ-ટ્રે, પેન-હોલ્ડર. [પિયાસી બીજી કુલડી લે. ઇન્દુ માધવને] તમેય શું ભૂડીભૂખ કુલડીઓ લાવીને ધાંધિયા કરાવતા હશો, આવા !
 પિયાસી : (ઇન્દુની હાથની કુલડી ચીંધી) એ રાખ તું તારા પાસે, તારા ભાગની કુલડી, ડેકો-પીસ બનાવજે, ઓરિયન્ટલ. (માધવને) પાપા, ચાલો આપણે ચા પીએ કુલડીમાં, ટેસડાથી (સ્ટેશન પર ફરતા ફેરિયાની જેમ સાદ પાડી) ચાઈય... ગરમ ચાઈય... કુલડીની ચાઈય.
 માધવ : (દેનની બારીમાંથી જોતો હોય તેમ) એય ખોખી, એક દો ચાય ! [પિયાસી કુલડીમાં ચા ભરી માધવને ધરે, ને ઇન્દુને પૂછે]
 પિયાસી : તને જોઈએ છે કુલડીમાં કે પછી કાચનો કપ લઈ આવું સફેદ, ચાયના બોનનો ફૂલવાળો !

ઇન્દુ : (કટાણું મોં કરી કુલડી ધરતાં) એવી છે ને જિંદી, બસ ધાર્યું જ કરીને જંપશે. [પિયાસી ચા આપે, પોતે લે. પછી પગ ઊંચા લઈ ખુરશીમાં ગોઠવાઈ, ધારથી કુલડી પકડી, વિજજતથી ચૂસકી લે]
 પિયાસી : (ઉત્તેજનામાં) વાહ ! ફેન્ટાસ્ટિક !
 માધવ : ચા, કુલડી કે તારો પાપા !
 પિયાસી : કુલડીનું કોરાપણું ચાનાસ્પર્શે ફીણ જેવું પરપોટાય છે, એઝ ઇફ શેરિંગ અ સિક્રેટ ! વિસ્પરિંગ ! પાપા, કાલે ફરીથી પીશું ચા, આ જ મીઠકી કુલડીમાં.
 ઇન્દુ : (પ્રતિકારમાં) ના. નથી પીવાની, વપરાયેલી કુલડી પછી શું કામની ?
 પિયાસી : (અણગામામાં) એટલે ! તું ના પીતી. તું છો જ એવી.
 માધવ : (વાત ઉડાડતાં) પિયુ, થોડી ચા આપ વધુ. [પિયાસી આપે] તમે બે જીભાજોડી પછી કરજો. પહેલાં સોસાયટીમાં કંઈ નવા-જૂની થઈ હોય એની વાત કરો જેથી ચોતરે બેઠાં કુલડીમાં ચા ચૂસકતા, ચોવટ કરતા હોઈએ એવો મજો આવી જાય.
 પિયાસી : તમેય શું પાપા, ડોસીની જેમ પંચાત કરો છો.
 માધવ : તું ન સાંભળતી. ચૂપ બેસ ને ચા ચૂસક...
 પિયાસી : (વિજજતથી ચૂસકી લેતાં) પાપા, કુલડીમાં ચા પીએ તો તમને લાગે, યુ બિલ્લોંગ ટુ વિસ અર્થ, વિસ માટી... વાઉવ્ !
 માધવ : ઇન્દુ, બોલ, છે કંઈ જાણવા જેવું ?
 [પિયાસી ચા પીતી પ્રેક્ષક તરફ અપ-સ્ટેજ આવી ઊભી રહે]
 ઇન્દુ : જ્યા માસીના મયૂરે પાછી નોકરી છોડી દીધી.
 પિયાસી : (અકળાઈ) મમ્મા યાર, સ્ટોપ ઇટ.
 ઇન્દુ : (અવગણતાં) શેર્સમાં ખોટ ખાધી છે કે શું ? કિશોરભાઈ મોં સંતાડતા ફરે છે.
 પિયાસી : (ઇન્દુ તરફ જતાં) મમ્મા, કિશોર અંકલ તને શું આડા આવે છે ?
 ઇન્દુ : ચંપકલાલની ચાંપલી સીમા કોઈ મદ્રાસી જોડે ભાગી ગઈ.
 પિયાસી : (નજીક જઈ) હું ભાગી જાઉં ને બીજા કાંબલીઓ કૂટશે તો તને ગમશે ! બોલી, (ચાળો કરતાં) ભાગી ગઈ !
 ઇન્દુ : હું પાપા જોડે વાત કરું છું એમાં તું કેમ અકળાય છે ?
 [ઇન્દુને આગળ બોલતી અટકવવા પિયાસી એના મોં પર હાથ દાબે]
 પિયાસી : (ટીવી એનાઉન્સરની જેમ) અબ મિલતે હૈં 'બ્રેક' કે બાદ.
 માધવ : બીજું કંઈ ?
 ઇન્દુ : (પિયાસીના હાથ ખસેડી) ભોંયતળિયે મજેઠિયા રહે છેને, એમની રિન્કુ પર બળાત્કાર થયો.
 પિયાસી : (દુઃખમાં) ઓહ શિટ !
 ઇન્દુ : એમની જ ઓફિસનો માણસ ઘરે ફાઇલ લેવા આવ્યો. (પિયાસી અકળાય) ઘરમાં કોઈ જ નહીં, તે તક જોઈને ત્રાટક્યો.
 [પિયાસી ગુસ્સામાં સમસમતી આંખ બંધ કરી સડક ઊભી રહી જાય]

માધવ : પછી ?
 ઇન્દુ : બિચારી, હવે કોઈના શું કામની ?
 [પિયાસી વિસ્ફોટતા કુલડી ટેબલ પર પછાડતી તાડુકે]

પિયાસી : મ...મ્મા !
 (મા-દીકરી એકબીજાને રોષમાં તાકે, પિયાસી તિરસ્કારમાં છણકો કરે) હૈયે હતું એ જ આવ્યુંને હોટે તારા ! (પિયાસી એકાએક ફરી, જતી રહે. ઇન્દુ-માધવ ઊભાં થઈ, ડઘાઈને જોઈ રહે.)

ઇન્દુ : (બે ક્ષણના મૌન પછી) જોઈ, માધવ જોઈ ઇડિયટની તુમાખી ! જ્યારથી દુરદર્શન પર પ્રોડ્યુસર બની છે, છકી ગઈ છે. (ચીંધતાં) તમે જ ચડાવી છે મોઢે, (ચેતવતાં) તે રાતે પાણીએ રોશો.

માધવ : (મૂંઝાતાં) પણ, ઓચિંતાનું થયું શું એને ?
 ઇન્દુ : (પાલવ ખંખેરતાં) એ તો તોબરાને ખબર ! (કુલડીનાં ઠીકરાં વીણતાં) મૂઈ હિંગનું ઝાડ ! વાત ન ગમે તે આવાં ત્રાગાં કરવાનાં ? (માધવ પાસે જઈ) કેમ નભશે આનું કોઈ જોડે !

માધવ : હૈયે હતું એ જ હોટે આવ્યું, એવું એ શું બબડી ?
 ઇન્દુ : મોં-ફાટ થઈ ગઈ છે. મા છું એટલે હું ગળી જાઉં, સાસુ આવા છણકા ગળશે ?
 માધવ : પણ થયું શું ?
 ઇન્દુ : કહું છું, ઝટ કરી દો એને એના ઘર ભેગી, વાત વણસે એ પહેલાં.
 માધવ : એને તું ઘરમાંથી કાઢવાની કેમ થઈ ગઈ છે ? શું થયું એ સમજવા તો દે !
 ઇન્દુ : બહુ વર્ષો ફરી આકાશ જોડે, હવે બેઉને પૂછી જ નાખવું પડશે, શું વિચાર છે.

[ઇન્દુ-માધવ મૂંગાં થઈ મતભેદમાં એકબીજાને તાકી રહે. પ્રકાશ વિલાઈ જાય.]

બ્લૅક આઉટ

દશ્ય બીજું

[ઇન્દુ-માધવ પરથી પ્રકાશ વિલાતાં સાથોસાથ પિયાસીના રૂમમાં પ્રકાશ વિસ્તરે. આંટા મારતી પિયાસી સેલ-ફોન પર વાત કરતી હોય]

પિયાસી : શું વિચાર છે, આકાશ, મળવું છે કે નહીં સાંજે ? મારા ઘરે, છ વાગે. નોઅ. કાલે નહીં. આજે જ. છે કામ, તાત્કાલિક. છ. મોડું ન કરતો.

[ફોન બંધ કરી, ધૂંધવાતી પિયાસી આંટા મારતાં બબડે]

(સ્વગત) મમ્મા એવું બોલી જ કેમ ? રિન્કુ ..... કોઈના શું કામની હવે ? એટલે શું એ કુલડી છે ? (વિચારમાં) કાકી, માસી, ફોઈ, ભાભી, શું સ્ત્રી માત્રના મનમાં આવું જ હશે ? (રહીને) કેમ ખબર પડે ? (રહીને) પૂછવું જોઈએ. (તરત સેલ ફોન જોડે) હેલો, અલ્યામાસી, હું પિયું, ઘરે છો ? આવું ! કામ છે. થેંક્યુ માસી. (ફોન કટ કરી, બીજો જોડે) કુસુમકાકી છે ? ઓહ કાકા, કેમ છો ? તમારું નહીં,

કાકીનું કામ છે. પૂછવું છે. તમારી વિરુદ્ધ. કાકીનો જવાબ જોઈએ છે. ઘરે આવીને કહીશ. ઓકે. બાય ! (ફોન મૂકે કે રિંગ વાગે) હાય ! માધવી, તારો જ વિચાર કરતી'તી. ટીવી સ્ટેશન પર વહેલી આવશે તું ? વાત કરવી છે. અંગત. વિધાઉટ ફેઇલ. બાય. (ફોન બંધ કરે. તરત ચપટી વગાડી, ફોન જોડે) તારાભાભી, ઘરે છો ? આવું, કાલે ? કેમ ! તમારી પરીક્ષા લેવા, પ્રશ્ન પૂછવા. આવીને. થેંક્યુ ભાભી ! [છેલ્લા શબ્દોથી પ્રકાશ વિલાવવા માંડે. પિયાસી ફોન લે-મૂક કરે. દરમિયાન નામો સંભળાય.]

હાય શ્વેતા. જ્યા આન્ટી ! હેલો, ઉમંગફોઈ ! ફાલુબહેન, હું પિયાસી.
 બ્લૅક-આઉટ

દશ્ય ત્રીજું

[ત્રણ દિવસ પછી પ્રકાશ વિસ્તરે. ડ્રોઈંગરૂમમાં પેપર વાંચતી ઇન્દુ બેઠી હોય. ફોન વાગે. ઇન્દુ ઊઠે, લેવા જાય, બંધ થઈ જાય, બેસે ત્યાં 'ડોરબેલ' વાગે, ઉપરાઉપરી, જેથી કટોકટી અનુભવાય. ઇન્દુ દરવાજે જાય, ત્યાં ફોન વાગે. ઇન્દુ અવગણે. છણકો કરતી ફાલ્યુની, એની બહેનપણી જોડે ઇન્દુ પાછી ફરે. ફોન વાગ્યા કરે]

ઇન્દુ : (ફોન તરફ જતાં) શું થયું ? આમ ધૂંઆપૂંઆ કેમ છે ?
 ફાલ્યુની : છોકરી થઈને આમ પૂછાય ? બેશરમ ક્યાંની...
 ઇન્દુ : કોણ બેશરમ ?
 ફાલ્યુની : (વાગતો ફોન ચીંધતા) તારી નફફટ પિયુડી, બીજું કોણ ?
 ઇન્દુ : (ફોન લઈ) હેલો ! અલ્યા તું, બોલ !
 અલ્યા : (O.S.) બોલવા જેવું રહ્યું છે શું ? હદ થઈ ગઈ, છોકરીને આટલી છૂટ આપવી સારી નહીં. (ફાલ્યુની સમસમતી ઊઠ-બેસ કરે)
 ઇન્દુ : કોની વાત કરે છે તું ?
 અલ્યા : (O.S.) પિયાસીની, નિર્લજ્જ પૂછવા આવી'તી. એને રવાડે ચડે તો મારી યે દીકરીઓનો દાટ વળી જાય. (ફાલ્યુનીને તાકતી ઇન્દુ શિયાવિયા થાય)
 ઇન્દુ : અલ્યા...
 અલ્યા : (O.S.) ખબરદાર જો એ છપ્પરપગી પિયાસીને મારે ત્યાં મોકલી છે તો... ટાંટિયો ભાંગી નાખીશ...
 ઇન્દુ : બેના, આટલો ગુસ્સો ! થયું શું ? (ફાલ્યુની-ઇન્દુ એકબીજાને તાકે)
 અલ્યા : (O.S.) સત્યાનાશ. (ઇન્દુ એમ ફોન જોઈ રહે જાણે સામે છેડે ફોન પટકાયો હોય)
 [આઘાતમાં ફોન મૂકી, ઇન્દુ મૂંઝાતી જેવી ફાલ્યુની તરફ ફરે કે ફાલ્યુની ધસી જઈ ઇન્દુ પર તૂટી પડે.]
 ફાલ્યુની : ક્યાં છે ? છે ક્યાં એ હરામખોર લેવટી, બોલાવ એને, પૂછ, શું માંડ્યું છે એણે ? (આમતેમ જોઈ) છોકરીની જાત થઈને આવું પૂછાય, એય મોટેરાને ? આપણાં વર્ષોના બહેનપણાં તે ગળી ગઈ, ને થયું જઈને ઇન્દુડીને ચેતવું. એ જે પૂછે છે એ સવાલનો જવાબ હોતો હશે, ને હોય તોય શું ? પિયાસીને સમજાવ,

ઈજજતનો ફાલૂદો કરતી અટકાવ...

ઈન્દુ : (ગભરાઈ) ફાલુ પણ...
ફાલુની : ઉંમર-સંબંધની આમન્યા રાખવાની કે બસ બેફામ બોલવાનું ! પર્યાસ વર્ષની મને પૂછતાં એ ફાટી કેમ ન પડી ? (ઈન્દુને રોકતાં) તું તો શિક્ષક છો, ઘરની દીકરી પર કોઈ શિસ્ત-સંયમ, કડપ-કાબૂ નહીં ?
ઈન્દુ : (અકળાઈ) થયું શું, ફોડ તો પાડ !
ફાલુની : કાલે ઘરે આવી'તી. હું તો રાજી થઈ - આવ, પિયુ બેટા બેસ. તો તોછડી કહે હું બેસવા નહીં, પૂછવા આવી છું. મને એમ કે શુંયે ડાહ્યું પૂછશે ? તો કહે : ફાલુમાસી તમારા પર જો બળાત્કાર થાય તો વિરેનભાઈ, પછી, તમારી જોડે કેમ - કેવું વર્તે ?

[ધા ખાઈ ઈન્દુની ચીસ નીકળી જાય.]

ઈન્દુ : ઓ... અ... !
ફાલુની : મારી પણ આમ જ ચીસ નીકળી ગઈ'તી - ઈડિયટ, આવો પ્રશ્ન તને સૂઝ્યો જ કેમ ? મને ગુસ્સામાં સમસમતી જોઈ એ તરત ચાલી ગઈ. નહીંતર (દાંત પીસી) ઝટિયાં ઝાલીને ટોટો પીસી નાખત.

ઈન્દુ : ફાલુ !
ફાલુની : છોકરીનું કંઈક કર, નહીં તો નખખોદ વાળશે.
[અંબોડો વાળતી, ધૂંઆપૂઆ ફાલુની જતી રહે. વોર્નિંગની જેમ સતત ફોન વાગે]

ઈન્દુ : (ફોન તરફ ફરતાં) હેલો ! (ઉપાડતાં) હેલો ! મોટાં કાકી, જયશ્રીકૃષ્ણ.
કાકી : (O.S.) કૃષ્ણને પડ્યો રહેવા દે વૈકુંઠમાં ને તારી પિયાસીની લીલાને રોક.
ઈન્દુ : મોટાં કાકી.
કાકી : (O.S.) કુટુંબમાં ઊહાપોહ થઈ ગયો છે. પરિવારની બધી સ્ત્રીઓ ધૂંધવાઈ રાવ ખાય છે મને - કાકી આ ગાંડીનું કંઈક કરો ! મૂઈ, જઈને બધાને પૂછે છે : તમારા પર બળાત્કાર થાય તો તમારો વર તમારા સાથે કેમ વર્તે ? આ તે કંઈ સવાલ છે ? આનો શું હોય જવાબ ? માધવને કહે છોકરી પાડે ચડી છે, ઝટ પીળા હાથ કરી નાખે, નહીં તો પરિવારની આબરૂના ધજાગરા ઊડશે. ને કહેજે એ વાંદરીને. મોટાંકાકીએ કહ્યું છે - જવાબ જોઈતો હોય તો લગ્ન પછી પૂછજે સવાલ તારા વરને.

[ઈન્દુ ધૂજતી ફસડાઈ પડે. લટકતા રિસિવરમાંથી કાકીનો અવાજ ગુંજે - પૂછજે તારા વરને. પ્રકાશ વિલાઈ જાય]

બ્લૅક-આઉટ

દૃશ્ય ચોથું

[પિયાસીના રૂમમાં પ્રકાશ વિસ્તરે. આકાશ એકીટશે પિયાસીને જોતો હોય. એકાએક પિયાસી બોલી ઊઠે]

પિયાસી : શું જવાબ છે તારો ? ચૂપ કેમ છે ? બહેરો થઈ ગયો છે કે ડઘાઈ ગયો છે ?

પરબ ❖ ૨૦૦૭ • ૩

જવાબ આપશે કે નહીં, મારા સવાલનો ?

આકાશ : મેં તને ક્યારે જવાબ નથી આપ્યો, બોલ ?
પિયાસી : (ભાર દઈને) આકાશ, મેં તને પૂછ્યું હતું, જો મારા પર બળાત્કાર થાય (આકાશ અકળાય) તો તું મારી સાથે પછી કેમ વર્તે ?
આકાશ : (ઘળતાં) તને ગાંડા કાઢતા સરસ આવડે છે - અભિનંદન.
પિયાસી : (ચેતવતાં) જો આકાશ...
આકાશ : (પ્રતિકારમાં ઊભા થઈ) શટ્ટ અપ યોષિ...
પિયાસી : શટ્ટ અપ, ફોર વોટ ! તને જવાબ ખબર નથી, કે આપતાં ડરે છે ?
આકાશ : ડોન્ટ બિ સિલિ. ડરે છે, માય ફૂટ... (મોટેથી હસે)
પિયાસી : હસી કાઢવા જેવી આ વાત નથી.
આકાશ : રબિશ, એકદમ રબિશ. ભૂલી જા.
પિયાસી : રબિશ વોટ, હું, બળાત્કાર કે એના તરફ તારું વર્તન !
આકાશ : જો, મને તારા જેવી ઈન્ટેલિજન્ટ છોકરી ગમે છે, પણ તારો પ્રોબ્લેમ શું છે, ખબર છે ? પૂછ-પૂછ કરીને તું માથું બહુ ખાય છે.
પિયાસી : (અપવાચ) ડર તો મનેય લાગે છે, પૂછું - તો - છું, પણ તને ખોઈ તો નહીં બેસુંને ! (રહીને) પણ બીકમાં, મૂંગા, તને વળગી રહેવાનો અર્થેય શો છે ? થઈને શું થશે ? તું...
આકાશ : (લાડ કરતાં) સ્વીટ હાર્ટ, ચાલ પિક્ચર જોવા જઈએ. ઈન્ફ ઓફ જોકસ.
પિયાસી : આઈ એમ નોટ અ જોક. આઈ એમ ડેડ સિરિયસ.
આકાશ : (હાથ પકડી) હું પણ એ જ કહું છું, બી સિરિયસ, ચાલ પિક્ચરમાં.
પિયાસી : (હાથ છોડાવી) જો આજ પછી આપણું મળવાનું તારા જવાબ પર નિર્ભર કરશે. યુ મે ગોઅ. (ડોરબેલ વાગે. આકાશને માન્યામાં ન આવે. એ પિયાસીને જોઈ રહે. પિયાસી જતાં ઉમેરે) ને જવાબ હોય ત્યારે આવજે... પાછો... મળવા.
આકાશ : (અકળાઈ, અનુસરતાં) લિસન યોષિ...
[પિયાસી અનુશ્રી જોડે પાછી ફરે. આકાશ-અનુશ્રી 'હાય' કરે. ત્રણે ડ્રૉઇંગરૂમમાં આવે] વાતાવરણમાં તાણ સુધી અનુશ્રી ક્ષોભ અનુભવે]
અનુશ્રી : ખોટે ટાઈમે આવી છું કે શું ?
પિયાસી : તું ટાઈમસર આવી છે. આકાશ જાય છે. (આકાશ તરફ જોયા વગર) જવાબ હોય ત્યારે, આવજે.
આકાશ : (છેડાઈ) તદ્દન ઈડિયોટિક છે તારો સવાલ. હાયપોથેટિકલ. આઈ... આઈ ડોન્ટ લાઈક ઈટ.
પિયાસી : ડોન્ટ લાઈક વોટ - મિ ઓર ક્વેશ્ચન ?
આકાશ : (છણકામાં) ગો ટુ હેલ વિથ યોર ક્વેશ્ચન.
[આકાશ ધૂંઆપૂઆ ચાલવા માંડે. અનુશ્રી રોકવા જાય. પિયાસી અનુશ્રીને રોકે.]
પિયાસી : જવા દે એ શાહમુગને.
અનુશ્રી : (સચિત) પિયુ, રોક એને ! (રહીને) પાછા લડ્યા છો ? કઈ વાત પર ?

પરબ ❖ ૨૦૦૭ • ૩

પિયાસી : કાલે રેકોર્ડિંગ છે. ચાલ સ્ક્રિપ્ટ કાઢ. શોટ્સ-ડિવિઝન કરવાનું ઘણું કામ બાકી છે. (બંને સ્ક્રિપ્ટ કાઢે)

અનુશ્રી : પણ...

પિયાસી : (સ્ક્રિપ્ટ ખોલતાં) પણ પછી. (વાંચતાં) દશ્ય બાર, રાત, ઘર, સરિતા બેડરૂમમાં એકલી, અંતર્મુખ. (ઊંચું જોઈ) અનુ ! મને નહીં, સ્ક્રિપ્ટમાં જો. (ફરી વાંચતાં) શું કરું, વાતને અવગણી, રેતીમાં મોં નાખી આંધીને ભૂલી જાઉં ! કે પછી ફિનિક્સની જેમ રાખમાંથી પાંખ ફફડાવી ઊડી જાઉં આંધીની પાર. (શોટના વિચારમાં ખોવાઈ જતાં) અનુ, સરિતાના આ વોઇસ-ઓવર વખતે મને સરિતાનો કલોઝપ જોઈએ છે, ટાઇટ કલોઝપ. એની પાંપણો પાછળ સળકતી વેદનાનો કલોઝપ, જે વેદનાને સરિતા અનુભવે છે, પણ સ્વીકારતી નથી, હડસેલે છે. ઓળખતાં ડરે છે. ભૂલી જવા માગે છે, જાણે અનુભવ થયો જ નથી. સાત સેકન્ડનો ટાઇટ કલોઝપ, જેથી એનું આંતર જગત ચહેરા પર ડોકાઈ આવે ને દર્શકોને સમભાવમાં એની વ્યથાના સત્યને સ્વીકારવા વિના કોઈ છૂટકો ન રહે. સરિતા માટે બેક-ટુ-ધ-વૉલ સિચ્યુએશન : ટુ કોન્ફ્રન્ટ. ટુ કવેશ્નન હરસેલ્ફ.

અનુશ્રી : (મૂંઝાતાં) સાત સેકન્ડ્સનો કલોઝપ, ઇટ્સ ટૂ લોંગ. દર્શકોનો રસ તૂટી નહીં જાય ?

પિયાસી : ટેલ મી અનુ, આપણને, સ્ત્રીઓને પોતાની જાતને કલોઝપમાં જોવાની, હોલ્ડ કરવાની બીક કેમ લાગે છે ? વ્હાય ! વ્હાય !

[અનુશ્રી પિયાસીને જોઈ રહે ત્યાં 'વ્હાય' શબ્દ પર ઝાડુ લઈ જમના પ્રવેશે]

જમના : હાય-હાય શું કરો છો બેન, શું થયું ? (બંનેને મૂંગાં જોઈ, ઝાડુ મારું, કે પછી ?

પિયાસી : (જાગતાં) પછી નહીં, ઝટ પતાવ, હમણાં જ.

[જમના ઝાડુ વાળે. બંને પગ ઊંચા લે. પિયાસી જમનાને તાકે. જમના નોંધી]

જમના : મને શું જોઈ નથી, આમ તાકો છો તે !

પિયાસી : જમના, એક વાત પૂછું તને...

જમના : (ઝાડુ મૂકી સામે બેસતાં) દહ પૂછોને...

પિયાસી : તારા પર બળાત્કાર થાય તો...

અનુશ્રી : (ધા ખાઈ) પિયુ !

જમના : આવું ભૂંડુંભૂંપ શું પૂછતા હશો ?

અનુશ્રી : વોટ્સ, રોંગ વિથ યુ, પિયુ !

પિયાસી : (જમનાને) જો થાય તો, તારો વર...

જમના : (તરત સહજતાથી) ખાંજરે નાખે મને મૂઓ, કાન તૂટેલા કપની જેમ, પછી શું સ્વાદ આવે મગનાને ! (છળમાં જમના ઝાડુ ઉપાડે.)

અનુશ્રી : ઝટ કર હવે, લવારો કરતી, અમારે કામ છે.

[પિયાસી જમનાના જવાબમાં ખોવાઈ જાય. ઝાડુ મારતી જમના રહીને પૂછે]

જમના : મમ્મા જોડે હમણાં અબોલા છે ? શું વાંકું પડ્યું છે બેન !

પિયાસી : જમના, અહીંયાં ઝાડુ બસ થઈ ગયું, જા મમ્માના બેડરૂમમાં, ત્યાં બહુ બધાં

બાવાં-જાળાં બાઝ્યાં છે, તે જઈને ઝાટકી-ઝૂડી નાખ, જા.

[જમના જાય. અનુશ્રી પિયાસીને તાકી રહે. પિયાસી સ્ક્રિપ્ટ જુએ - બેધ્યાના]

અનુશ્રી : (સચ્ચિત) મમ્મા જોડેય લડી છો ? એની જોડે શું વાંકું પડ્યું ?

પિયાસી : મમ્મા જોડે વાંકું નથી પડ્યું, મને વાંકું પડ્યું છે, ઇન્દુ જોડે, એના વલણ જોડે !

અનુશ્રી : થયું શું ?

પિયાસી : મને પણ એ જ થાય છે, મમ્માને થયું છે શું ? એમ.એ., બી.એડ. સ્કૂલની પ્રિન્સિપાલ, નારીવાદી સોશ્યલ વર્કર, પણ મને તો એમાં મારી નાની ગંગા જ જીવતી લાગે છે. એ જ રીઠાં વિચાર-વલણ-વર્તન, જેને અનુભવ જોડે કોઈ લેવાદેવા નથી, સ્ત્રી હોવાની કોઈ અસ્મિતા નથી. ઠસ્સાદાર કપડાં, શુદ્ધ ઉચ્ચારણો, સારી રીતભાત, મુક્તિ નહીં, એનો ભ્રમ છે, દંભ.

અનુશ્રી : આટલો બધો ગુસ્સો પિયુ, સારો નહીં, એય મમ્મા સામે !

પિયાસી : મારી મમ્મા તો પછી, પહેલાં તો એ ઇન્દુ છે. મારો ગુસ્સો ઇન્દુ સામે છે, એ સ્ત્રી આજે પણ પૂતળાની જેમ પરંપરાના પથ્થરમાં અહલ્યાની જેમ જીવે છે. કોઈની સંવેદના એને સ્પર્શતી નથી. (રહીને) આ ગુસ્સો આજનો નથી. હું દસ વર્ષની હતી ત્યારનો છે, જ્યારે પહેલી વખત હું ટાઇમમાં બેઠી હતી.

[પ્રકાશ ઓસરી પિયાસી પર સ્પોટમાં બદલાઈ જાય. ભૂતકાળ અનુભવતી પિયાસી બોલે]

એ અજુગતા અનુભવથી હું નર્વસ હતી - આ શું થઈ ગયું મને ! મમ્મા મંદિરે જતી'તી. મનેય જવાની ઇચ્છા થઈ. હું અને ઇન્દુ દર્શન કરવા ગયાં. એણે મને બહાર ફૂટપાથ પર જ રોકી - "તું અહીં જ ઊભી રહે બહાર." મેં કહ્યું, "હુંય આવું છું" તો ઇન્દુ વઢી, "આવામાં તારાથી ન અવાય." મેં પૂછ્યું, "કોણે કહ્યું ?" તો એણે મને તોડી પાડી, "ના કહ્યુંને તને !" એ દર્શન કરવા મંદિરમાં ગઈ. હું બહાર ધૂંઆપૂંઆ પીપળાના ઓટલે ઘાસનાં મૂળિયાં ઊખેડતી બેસી રહી. (ધીરેથી પ્રકાશ વિસ્તરે) અનુ, દરેક દુઃખમાં ધા નાખતાં આપણે ભગવાન પાસે જઈએ છીએ, તો આ પીડામાં કેમ નહીં ! આ પીડાને મેં માંગી નહોતી, એણે જ મને આપી છે, કુદરતના નામે, તો મારામાં એવું તો શું અકુદરતી છે કે દર્શન મારા માટે વર્જ્ય હોય ? મેં પૂછ્યું ઇન્દુને, તો કહે "મેં નહોતું પૂછ્યું મારી માને." હું અકળાઈ, "શું કામ ?" તો મારું મોઢું તોડી લીધું, "ચૂપ, દોઢાહી ક્યાંની"

અનુશ્રી : આવા તો મા-દીકરી વચ્ચે થાય પ્રશ્નો...

પિયાસી : (નિઃસહાય હાથ પછાડી) પ્રશ્નો ! મને તો એ નથી સમજાતું લોકોને પ્રશ્નોની બીક કેમ લાગે છે, જવાબ આવડતો નથી એટલે કે જવાબ મનગમતો હોતો નથી એટલે ! બસ ફાળમાં પ્રશ્નો જ છેદ ઉરાડી દે છે.

અનુશ્રી : સારું કર્યું તું મંદિરમાં ગઈ નહીં, મમ્માનું માન્યું.

પિયાસી : નહોતું માન્યું. બીજે દિવસે એકલી, છાની હું ગઈ મંદિરમાં.

અનુશ્રી : (આઘાતમાં) શું ?

પિયાસી : તારીયે આંખો ફાટી ગઈ ને ? તુંય ઇન્દુની જેમ...

અનુશ્રી : તે દર્શન કર્યાં ?

પિયાસી : કર્યાં, પણ મારા જવાથી નથી ભગવાન અભડાઈ નારાજ થયાં, નથી એના દર્શનથી મારી પીડા ઓછી થઈ. સેનિટરી નેપકિનના જમાનામાં કપડું વાપરતી ઇન્દુયે એવી ને એવી જ રહી છે.

અનુશ્રી : (સંકોચમાં) પિયુ...

પિયાસી : ગયે રવિવારે તો ઇન્દુએ હદ કરી નાખી, પપ્પાને વાત કરતાં કહે : રિન્કુ પર બળાત્કાર થયો. હવે એ કોઈના શું કામની રહી ! અનુ, ઇન્દુ એમ બોલી જ કેમ ? સ્ત્રી શું વપરાશની ચીજ છે, કામની જ હોવી જોઈએ, કુલડી જેવી ? સ્ત્રીનું વજૂદ વપરાશ પૂરતું જ મર્યાદિત ! આટલે હદ સુધીની ભર્ત્સના જાતની, સ્ત્રીની ? સ્ત્રીથી !

અનુશ્રી : ઇન્દુબેન આવું બોલ્યાં !

પિયાસી : ઇન્દુને હૈયે જે કિંમત હતી સ્ત્રીની એ જ એના હોઠે આવી. ઇન્દુ આવું સ્વીકારી જ કેમ શકે ? મને આ સ્વીકારની સામે વાંકું પડ્યું છે. આ શબ્દો “પુરુષ”ના છે. સ્ત્રી, હિઝ-માસ્ટર્સ-વોઈસ બની, એનાથી એટલી અંજાયેલી રહે કે પુરુષની જ ભાષા બોલે ? એ કેવી કુંઠા ! જડતા ! શલ્યાપણું !

અનુશ્રી : તું આવી ફેમિનિસ્ટ ક્યારથી થઈ ગઈ ?

પિયાસી : હું ફેમિનિસ્ટ નહીં, હ્યુમનિસ્ટ છું, ને માનું છું સ્ત્રી પણ માનવી છે. ચીજ નથી, વપરાશની. સ્ત્રીનું પોતાની તરફ જો આવું વલણ હોય તો એનામાં અસ્મિતા ક્યાંથી જન્મે ? (અનુશ્રી વિચારમાં પડી જોઈ રહે. પિયાસી પડકારતી બોલે) તેં અને અવિનાશે ભાગીને લગ્ન કર્યાં. તારા માટે અવિ સૌ સામે લડ્યો, આજેય લડે છે, પ્રેમ કરે છે, તો એ તારા પ્રેમી-પતિને પૂછજે મારો સવાલ, પછી કહેજે મને, એ પુરુષ-પતિનો જવાબ શું છે ?

અનુશ્રી : (વિશ્વાસથી) અવિ, મને વધુ ચાહશે, એનો જવાબ હું આપું છું તને.

પિયાસી : એવી તારી ધારણા, ઇચ્છા, અપેક્ષા છે. એનો જવાબ મળે પછી કહેજે.

અનુશ્રી : (મનદુઃખમાં વસ્તુઓ સમેટતાં) તું તો હદ કરે છે પિયુ...

પિયાસી : તને ય પ્રશ્ન ગમ્યો નહીંને ! કોઈ સ્ત્રીને ગમ્યો નથી. ન કાકીને, ન માસીને, ન ફોઈને. પ્રશ્ન સાંભળી બધાં છળી મરે છે. આકાશ અકળાયો. તુંય ક્ષુબ્ધ થઈ ગઈ. ખબર નથી પડતી, મારો પ્રશ્ન ખોટો છે કે પ્રશ્નનો જવાબ કડવો છે. અનુશ્રીને જવાબ ખબર છે, એટલે જ બીકમાં એ કોઢ હોય એમ પ્રશ્નથી ભાગતી ફરે છે.

અનુશ્રી : યુ મીન.

પિયાસી : (જવા તૈયાર અનુને ચીંધી) જો, તુંયે ભાગી જ રહી છોને... (પ્રકાશ પિયાસી પર સ્પોટ થઈ પડે. એ પ્રેક્ષક તરફ આગળ આવે) અનુ, ભલે મને બધાં તિરસ્કૃત કરે. તક મળશે તો ચોકમાં ઊભાં રહી, આ શહેરની દરેક સ્ત્રીને પૂછીશ – જો તમારા પર બળાત્કાર થાય તો પછી તમારો વર તમારી જોડે કેમ વર્તશે એની

કોઈ વખત કલ્પના કરી છે ? કેમ ?

[પ્રકાશ વિસ્તરે. ક્ષોભમાં પરિ-થેલો ઊંચકી અનુશ્રી બહાર જાય]

અનુશ્રી : યુ હેવ ગોન નટ્સ પિયુ. તારો પ્રશ્ન તને મુબારક. ચાલ જાઉં. બાય.

પિયાસી : દરવાજા સુધી આવું છું ને ! [બંને જાય. હતાશ, એકલી, મૂંઝાતી પિયાસી ડ્રોઈંગરૂમમાં પાછી ફરે. સ્વગત્ત અનુ, પણ નારાજ થઈને ગઈ. એક પ્રશ્ન સામે આટલો બધો ઊહાપોહ ! લોકોને થઈ શું ગયું છે, કે પછી સમર્થિંગ ઇઝ રોંગ વિથ મી ?

[રોષમાં પિયાસી અંતર્મુખ થઈ જાય. ઇન્દુ-માધવ પ્રવેશી તાકી રહે. પિયાસીનું ધ્યાન જતાં એ ઊભી થઈ રૂમની બહાર જવા જાય. ઇન્દુ ફફડે.]

ઇન્દુ : ઊભી રહે, બેસ. ક્યાં સુધી તોબરો ચડાવી ફરવાની છે ?

પિયાસી : (જોયા વગર) પ્લીઝ મોમ, પાછું શરૂ ન કરતી.

ઇન્દુ : વાંકું શું પડ્યું છે, એ તો ફાટ, તે ખબર પડે ! [પિયાસી ફરી, અપલક તાકી રહે. પછી પ્રતિકારમાં પોતાના રૂમમાં જતી રહે. ઇન્દુ સમસમે] માધવ, આ છોકરીનો દી ફરી ગયો છે કે શું ? (મક્કમતાથી) આ વખતે તો નહીં જ ચલાવી લઉં. [પિયાસીને સંભળાવતી હોય તેમ મોટેથી] તારા ત્રાગાંથી ડરી નહીં જાઉં, જીદે ચડી છે તે. હુંય તારી મા છું. [જવાબ આપવા ધૂંઆપૂઆ. પિયાસી પાછી ફરી ડોકાય. સંઘર્ષનો સોપો પડે. પિયાસી કંપતી તાકી રહે. પછી રહીને અવિવેક ન થઈ જાય એટલે બોલ્યા વગર જતી રહે. ઇન્દુ તારૂંકે જા પડ ખાડમાં.]

માધવ : આકરી શું થાય છે આમ ? મા-દીકરી સાત દિવસથી મોરચો માંડી બેઠાં છો સામસામે તે શેનો છે, મને પૂછવા તો દે !

[માધવ પિયાસીના રૂમમાં જાય. ઇન્દુ છળમાં અનુસરે. લાડ કરતો માધવ પિયાસીની બાજુમાં બેસે]

બેટા, ગુસ્સો શેનો છે, મને તો કહે !

પિયાસી : (ક્ષણેક જોઈ રહી) કહીશ તો તમને નહીં ગમે.

ઇન્દુ : (ધસી આવતાં) તે ક્યારથી અમારા ગમાની ચિંતા કરવા માંડી ? ભણી; હવે ગણ. મોટાનાં માન-મર્યાદા રાખતાં શીખ.

પિયાસી : મર્યાદા રાખવા જ, બોલતી નથી.

ઇન્દુ : શું ગાંડાની જેમ પૂછે છે બધાંને ? સ્ત્રી થઈને સ્ત્રીઓને આવું પૂછતાં શરમાતી નથી !

માધવ : કેવું ? મને તો કોઈ કહો ! (ઇન્દુ-પિયાસી અકળાતાં માધવને અવગણે)

ઇન્દુ : રહેવાતું ન હોય તો ઝટ પરણી જાવ – તું ને આકાશ. આવા ભવાડા તો અટકે !

માધવ : (ઇન્દુનો છળ જોઈ) તું આ શું કરે છે ! શાંતિ રાખ.

ઇન્દુ : આપણું કેવું નાક કાપ્યું છે આણે, તે ખબર છે તને !

[અચાનક ફોન વાગે. માધવ ઝડપથી ઉપાડે]

માધવ : હેલો ! આકાશ ! તને જ યાદ કરતા'તા.

પિયાસી : પાપા, એને કહી દો હું ઘરમાં નથી. (માધવ-ઇન્દુ લેવાઈ જાય)

માધવ : એની જોડેય લડી છો શું ?

[છળમાં ધસી જઈ પિયાસી માધવ પાસેથી ફોન આંચકી લે, ને શાંતિથી બોલે]

પિયાસી : આકાશ, તને મેં એક સાદો, નિખાલસ પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો, જેનો જવાબ આપવો તેં ટાળ્યો, શું કામ, એ તું જાણે છે, ને હુંય. (રહીને) ધીરે બોલ. ઘાંટા પાડશે તેથી દબાઈ જઈ, હું મારો પ્રશ્ન પાછો નહીં ખેંચી લઉં. હવે, તું મને ત્યારે જ ફોન કરજે જ્યારે તારી પાસે મને આપવા માટે જવાબ હોય. (પિયાસી ફોન પહોંચે. બોલવા જતા માધવને રોકતાં) પ્લીઝ પાપા, તમે મને કશું જ ન પૂછતાં.

માધવ : (નરમાશમાં) બેટા, દિલ્હી જશે તો શું આમ સૌ સાથે ઊંચાં મન કરીને ?

ઈન્દુ : (સચિત તાડુકતાં) દિલ્હી, પિયુ દિલ્હી જાય છે ?

માધવ : પ્રમોશનના ઈન્ટરવ્યૂ માટે.

ઈન્દુ : શું પ્રપંચ છે બાપ-દીકરીનો ? તમે મને કોઈ કંઈ કહેતા કેમ નથી ! એટલી અબખે પડી ગઈ છું શું હું તમને !

[રોષમાં વચ્ચે આવતા ફ્લાવર પોટને ઝાપટ મારતી ઈન્દુ ચાલી જાય]

માધવ : (રોકતાં) ઈન્દુ, સાંભળ ! (માધવ અનુસરે)

પિયાસી : (ગળગળી થઈ) પ્લીઝ મમ્મા...

ઈન્દુ : (બરાડતાં) મરી ગઈ તારી મમ્મા !

[એકલી, લાચાર પિયાસી ભાંગી પડે. પ્રકાશ સંકોચાઈ પિયાસી પર સ્પોટ થઈ પડે. એ વસવસામાં ધીરે પ્રેક્ષક તરફ આગળ આવે]

પિયાસી : મેં અક્કલમૂઠીએ સવાલ પૂછ્યો જ શું કામ ? રેપ થાશે, સ્ત્રી ઉવેખાશે, જીવન ચાલતું રહેશે. કાન-તૂટેલા કપની જેમ રિન્કુ ખાંજરે નંખાઈ ગઈ, તોય જીવે છેને ! અનાયાસે જન્મેલી મારો સવાલ આજે શૂર્પણખા જેવો, દાંતિયાં કરતો મને જ ડારે છે - જાણે સવાલ સૂઝવો ગુનો ન હોય ! જવાબ આપવો પાપ ન હોય ! સમજાતું નથી મેં શું કામ વાપરી મારી બુદ્ધિ ? ડોબી બેસી રહી હોત તો શું ખોટું હતું ? કંઈ ગમ ન પડે એવી ઘેટાં જેવી સ્ત્રી થઈ જીવી હોત તો આજે (પિયાસી ભાંગી પડી બેસી જાય)

બ્લૅક-આઉટ

દશ્ય પાંચમું

[બે વાર ડોરબેલ વાગે. સાથે પ્રકાશ વિસ્તરે. પિયાસી પોતાના રૂમમાંથી દરવાજે જાય. અનુશ્રી જોડે પિયાસી પાછી ફરે. બંને પિયાસીના રૂમમાં જઈ બેસે. અનુશ્રીનો ચહેરો ઊતરેલો હોય]

પિયાસી : શું થયું ? મોં ઊતરેલું કેમ છે ?

અનુશ્રી : (ગુનાહિત ભાવે) પિયુ, આઈ એમ સોરી.

પિયાસી : સોરી, ફોર વોટ ?

અનુશ્રી : ગઈ કાલે રાતે ઘણાં ફાંફાં માર્યા પણ હું અવિને તારો સવાલ પૂછવાની હિંમત કરી ન શકી.

પિયાસી : ઇટ્સ ઓકે.

અનુશ્રી : (લાચાર) તું તો જાણે છે, અવિ કેટલો પડેસિવ છે - ટચી ! મારી સામે કોઈ હસે તોય જીરવી નથી શકતો. હી ઈવન રિઝન્ટ્સ યુ !

પિયાસી : આઈ નોઅ ઈટ.

અનુશ્રી : તારો સવાલ ગમ્યો નહોતો મને. અશ્લીલ લાગ્યો હતો, પણ પિયુ તેં પૂછ્યો હતો તેથી થયું એમાં કંઈક તથ્ય તો હશે જ એવી શ્રદ્ધામાં કાલે જમી, ટીવી જોઈ મોડી રાતે બેડરૂમમાં જતાં પૂછવાનો વિચાર કરતી હતી ત્યાં તો આવેશમાં ઊમળકાભેર અવિએ બાથમાં ભરીને મને ચૂંથી નાખી. મને ધ્રાસકો પડ્યો : પૂછીશ પછી અવિ શું આવા જ આવેશમાં, આમ જ મને પ્રેમ કરશે ? (રહીને) જે અવિને હું ઓળખું છું, એ કદાચ, ક્યારેય ! પિયુ, હું એને વળગી રહી. પૂછી ન શકી. અવિ મને ઉવેખશે તો, એ વિચારે કમકમી ગઈ. હું એના સ્પર્શની મહોતાજ હતી. આ ફાળમાં મને તારો સવાલ અને અવિનો જવાબ બંને સમજાઈ ગયા. પિયુ, આઈ એમ સોરી. હું કદાચ રિજેક્શનનો સામનો કરવા તૈયાર નથી. બીક લાગે છે, બધું વેરાઈ, વીખરાઈ જશે !

પિયાસી : અનુ, સવાલ અશ્લીલ નહોતો, જવાબની કલ્પના વરવી છે, જેને સ્વીકારવા, કોઈ તૈયાર નથી. સૌ શાહમૃગિયું સુખ ઝંખે છે. કાઈને ફિનિક્ષની જેમ...

અનુશ્રી : આઈ એમ સોરી.

પિયાસી : ડોન્ટ બી સોરી ફોર મી. બી સોરી ફોર યોર હેલ્પલેસનેસ, ટુ ફેસ ધ ટ્રુથ. [અનુશ્રી - પિયાસી વચ્ચે સોપો પડી જાય. અનુશ્રી વાત વાળવાનો પ્રયત્ન કરે]

અનુશ્રી : પિયુ, મમ્મા દુઃખી છે, તું દુઃખી છે. પપ્પા-આકાશ સૌ અપસેટ છે. વાય ? વાય ડોન્ટ યુ એક્સેપ્ટ ધ ટ્રુથ ! અંદર અંદર આમ ઊકળ્યા કરવાને બદલે મમ્મા સાથે એક વખત તું સીધી વાત કેમ નથી કરી લેતી ? તારો રોષ શા માટે છે એનો કદાચ એને અંદાજ પણ નહીં હોય !

પિયાસી : મા છે, આટલી મનની વાત ન સમજે ?

અનુશ્રી : મા તો પછી, પહેલાં એ સ્ત્રી છે એના ઉછેર, સંજોગ, સંસ્કારની ઊપજ, વિક્ટિમ.

પિયાસી : ભણ્યાં-ગણ્યાંનો અર્થ શો જો ગ્રંથિઓથી છૂટી ન શકીએ ? ખૂંટે બાંધી બકરીની જેમ મળેલા વિચારોની લંબાઈમાં ઘૂમ્યા કરવાનું, જન્મો સુધી, ચૂપ, પ્રશ્નોય નહીં પૂછવાના ?

અનુશ્રી : મને તું પૂછે છે, એ તું માને કેમ નથી પૂછતી ?

પિયાસી : કંઈ નહીં વળે, વિવાદ-વિરોધ-વિખવાદ વધ્યા સિવાય.

અનુશ્રી : એવું તું ધારે છે. મમ્માને એક તક તો આપ, તને સમજવાની !

પિયાસી : (ગળે ઊતરતાં) નથિંગ રાઉં ઈન ઈટ. દિલ્હીથી આવીને જોઈશ.

અનુશ્રી : વાય, આવ્યા પછી ? વાય નોટ ટુ-ડે, ટુનાઈટ, જેથી તું દિલ્હી જાય તો શાંત ચિત્તે ! હળવા હેયે !

પિયાસી : (અંતર્મુખ) કે પછી, કોને ખબર, મોટી હેયાહોળી સાથે.

[અનુશ્રી સધિયારતી પિયાસીને ખભે હાથ મૂકે ને પ્રકાશ વિલાઈ જાય.]

દશ્ય છઠ્ઠું

[પ્રકાશ વિસ્તરતાં માધવ માથું ખંજવાળતો બેઠો હોય. ઇન્દુ અકળાતી આંટા મારતી હોય. બંને પિયાસીની રાહ જોઈ રહ્યાં છે.]

- ઇન્દુ : અગિયાર થવા આવ્યા, છે પિયુના આવવાનાં કોઈ ઠેકાણાં ?
 માધવ : હશે કોઈ ટીવીનું રેકોર્ડિંગ.
 ઇન્દુ : ફોન કરતાં શું મોત પડે છે ! (રહીને) એક તો મોડી આવશે, ને પાછી, આઈ એમ નોટ હંગરિ, કહેતી તોબરો ચડાવીને પોતાના રૂમમાં જતી રહેશે. ત્રાસી ગઈ છું એના ત્રાગાથી તો !
 માધવ : એ કરશે જે કરવું હશે તે, નાની નથી હવે.
 ઇન્દુ : આમ જ તે મોઢે ચડાવી છે. એવો તો મેં શું ગુનો કર્યો છે ? (ગળગળા થઈ) દીકરી ઘરમાં હરતીફરતી હોય ને મા જોડે હરફે ય ન બોલે !
 માધવ : તું ક્યાં બોલે છે ? (રહીને) ધીરજ રાખ, ઊંઝાણો ઓસરશે તે બોલશે.
 ઇન્દુ : કાલે મોર્નિંગ-ફલાઈટમાં તો દિલ્હી જાય છે, શું બોલશે ધૂળ ! (રહીને) કોને ખબર, આકાશેય ક્યાં સુધી સહન કરશે પિયુના ફેફરા ? (માધવ નજીક જઈ) બે વાર મળવા આવ્યો, ક્યાં મળી ? આટલો અહમ્ છોકરી માટે સારો કહેવાય ! આખરે એ પુરુષ છે, ફટકશે. પછી ? કઈ માટીની બની છે, કોને ખબર !
 માધવ : (કંટાળી) રાહ જોતાં, બબડવું જરૂરી છે ?
 ઇન્દુ : (અવગણી) ક્યારે પાછી ફરશે દિલ્હીથી એય ફાટતી નથી !
 માધવ : તારાથી એય ખુશ નથી દેખાતી. કંઈક તો થયું હશે તમારી બે સ્ત્રીઓ વચ્ચે. મારો તો તમે કાંકરો જ કાઢી નાખ્યો છે, તે કુટાવ સામસામે !
 [માધવ જવા જાય ત્યાં ડોરબેલ વાગે. માધવ અટકે.]
 ઇન્દુ : ખોલ તો ! આવી હશે તોબરો.
 માધવ : (જતાં ચેતવે) સવાલો પૂછી પાછો મોરચો ન માંડતી, અત્યારે !
 [માધવ-પિયાસી પ્રવેશે. પિયાસીને નિશ્ચિત જોઈ ઇન્દુને આશ્ચર્ય થાય. સમાધાન કરાવવાના પ્રયાસમાં માધવ પિયાસીને દબાણ કરી બેસાડે.]
 માધવ : કામ... કામ... કામ ! બે મિનિટ બાપ જોડે બેસીને વાત તો કર !
 ઇન્દુ : બાપ જોડે, મા જોડે કેમ નહીં, એણે શું બગાડ્યું છે ?
 પિયાસી : (બેસતાં) હું વાત કરવા તો બેઠી છું, અત્યારે.
 [ઇન્દુ-પિયાસીની વાત શરૂ થતાં, સાચાસ બગાસું ખાઈ, માધવ પિયાસીને ટપલું મારે]
 માધવ : થાક્યો તારી રાહ જોઈને, જાઉં, હવે તમે કરો તમારી ગુફતગો.
 ઇન્દુ : (માધવનો હાથ પકડી) ક્યાં જાય છે તું ? [વાતમાંથી વિખવાદ જાગે તો મધ્યસ્થીની જરૂર પડશેની દહેશતમાં ઇન્દુ માધવને બેસાડે] બેસ.
 પિયાસી : પપ્પાને જવા દે. મારે એમની જોડે નહીં, તારી જોડે વાત કરવી છે. (પિયાસીના

શબ્દો માધવને ખટકે. એ મૂંઝાય. ઇન્દુ અકળાય.)

- ઇન્દુ : એ ક્યાં કંઈ તને આડા આવે છે ! બોલ, શું છે ?
 [પિયાસી દ્વિધામાં નીચું જોઈ જાય. અચકાય. પછી એકાએક જે થવાનું હોય તે થાય એવી મક્કમતામાં ઊંચું જોઈ, ઊભી થઈ, દૂર જતાં બોલે.]
 પિયાસી : પા...પા... પ્લીઝ, ખોટું ન લગાડતા, પણ વિલ યુ માઈન્ડ લિવિંગ મી એન્ડ ઇન્દુ અલોન ! ('ઇન્દુ' સંબોધન મા-બાપ ચમકીને નોંધે. પછી માધવ ક્ષોભમાં ઊઠવા જાય. પિયાસીનું રુક્ષ વર્તન નોંધી સલામતી માટે ઇન્દુ માધવનો હાથ છોડે નહીં. પકડી રાખે.)
 ઇન્દુ : બાપથી છાનું એવું તે શું તારે મને કહેવું છે ?
 માધવ : (હાથ છોડાવતાં) હું જાઉં..., તું કર વાત. (કજિયાનું મોં કાળું-નો છણકો કરે)
 ઇન્દુ : (માધવને) કહે એને, હવે વાચડાઈ છોડીને સીધી વાત કરે.
 [પિયાસી પીઠ ફેરવી આગળ ચાલી જાય, તેથી એને મા-બાપની રકઝક ન દેખાય]
 પિયાસી : (રહીને) પ...પ્પા... તમે ગયા, પ્લીઝ... !
 ઇન્દુ : હુકમ તો જો કરે છે બાપને ! નહીં જાય. (માધવને) વાતમાં કંઈ નહીં હોય, ઉદ્ધતાઈ સિવાય... (હાથ ખેંચી) બેસી રહો.
 પિયાસી : (પાછા ફરતાં) બેસો, મને વાંધી નથી. (માધવને) પણ બેઠાં છો તો વાત પૂરી સાંભળજો, વચ્ચેથી ઊઠી, ભાગી ન જતાં.
 ઇન્દુ : ફાટને હવે !
 [માધવ બોલવા જાય. પિયાસી રોકે. એ હવે પછી ઇન્દુને જ સંબોધે]
 પિયાસી : મમ્મા, આજે હું તને 'ઇન્દુ' કહું તો ચિડાશે નહીંને ! મારા મનની વાત હું તને મા તરીકે કહેવાની હિંમત ન કરી શકી એ વાત ઇન્દુને, સ્ત્રીને કહેવા માગું છું. (રહીને) તને યાદ છે, હું ચાર-પાંચ વર્ષની હતી ત્યારે હું કહેતી : ઇનુ, વારતા કહેને ! તું ઘણી વખત એક વાર્તા કહેતી - અહલ્યાની.
 ઇન્દુ : (અકળાઈ) એનું શું છે અત્યારે ?
 પિયાસી : એ વાર્તા આજે તું ફરીથી કહે. કહે, આજે અહલ્યાની અવદશા માટે જવાબદાર કોણ હતું ? (માધવ-ઇન્દુ એકબીજાં સામે જોઈ રહે.) કહે ઇન્દુ, કોણ હતું જવાબદાર ? (ભાર દઈ) સ્વાર્થી ઇન્દ્રની છેતરપિંડી ? જેનો એ ભોગ બની હતી ? (ક્ષણ રાહ જોઈ) કે પછી સહચર્યના વિશ્વાસને વિચારે પાડતું ગૌતમ-ઋષિનું ભાગેડું સ્વામિત્વ ? (ઇન્દુને બોલતી અટકાવી) કે પછી દાસત્વમાં દોષ અનુભવી, દંડ રૂપે એનો શ્રાપ સ્વીકારતું આત્મપીડક અહલ્યાનું કુંઠિત મન ? કોણ ઇન્દુ, કોણ ? કહે, ને કર આજે વાર્તા પૂરી. (અંતર્મુખ થતાં) ત્યારે મને એ વાર્તા સાંભળવી ગમતી, પાણીનો છંટકાવ, ને અહલ્યા શલ્યા બની જતી, અદ્ભુત ! પણ હું ઉદાસ થઈ જતી. [ઇન્દુ સમભાવમાં પિયાસીની નજીક જાય. પિયાસી મુખોમુખ થાય] ઇન્દુ, ગૌતમનો શ્રાપ સાચો પડ્યો, પણ શ્રાપની શક્તિ ગૌતમના શબ્દોમાં નહોતી, અહલ્યાએ કરેલા એ શબ્દોના સ્વીકારમાં હતી. (રહીને) ઇન્દુ, તું જ્યારે બોલી, રિન્કુ... હવે કોઈના શું કામની રહી, એમાં પરંપરાગત પુરુષના વપરાશ પૂરતા દાસત્વના સ્વીકારની ગંધથી હું વિદ્રોહી ઊઠી, નહીંતર તું આમ બોલે

જ કેમ, સ્ત્રી થઈને ? તારા આવા જડ વલણમાં મને શલ્યામાં સપડાયેલી અહલ્યા અનુભવાઈ. (ગળગળી થતાં) ઇન્દુ, કહે, આપણામાંનું જાતદ્રોહી દાસત્વ એવું તે કેવું સ્ત્રીના અચેતનમાં ઘર કરી ગયું છે કે સ્ત્રી પોતાને પુરુષની ભાષામાં મૂલવે ? આવી કુંઠા અહલ્યામાંની શલ્યા નહીં તો બીજું શું ? એ ક્યારે મોક્ષ પામશે ? (માધવને બોલતો રોકી) તારા મોઢે રિન્કુની વાત સાંભળી મને થયું, મારા પર જો આવું વીતે તો ઇન્દુ તું એમ જ કહેને પિયાસી...

માધવ : (ઊભાં થતાં) બસ... બેટા... બસ !

[આઘાતઉઘાડમાં ઇન્દુ જઈ પિયાસીને ભેટી પડી પસવારે. પિયાસી છૂટી પડે.]

પિયાસી : ઇન્દુ, આજે હવે તનેય પૂછું છું, તારા પર આવો પ્રસંગ પડે તો શું, માધવને તું કાંઈ કામની ન રહે ? (માધવ ડઘાઈ જાય. હત્બુધ.) માધવ પણ શું કુલડી જેવું વર્તે ?

[એકાએક સોપો પડી જાય. શિયાવિયા, ધૂંઆપૂઆ છણકો કરતો માધવ પ્રતિકારમાં બરાડતો રૂમની બહાર ભાગી જાય.]

માધવ : ગાંડી... આ છોકરી સાવ ગાંડી થઈ ગઈ છે, ઇન્દુ ! ડૂંચો માર એના મોઢે ! [ઇન્દુ સ્તબ્ધ થઈ જાય. નિર્ભાવ પિયાસીને આશ્ચર્ય ન થાય.]

પિયાસી : (ઇન્દુને ગુસ્સામાં જોઈ) ગુસ્સો આવે છે ને, પણ તું જ કહે, તમારા ત્રીસ વર્ષના પ્રસન્નદામ્પત્યને દેહ-સ્પર્શને ત્રાજવે મૂલવવાનું, તમારા સહચર્યમાં અનુભવેલા સંવેદનોને ત્રાજવે નહીં ? માધવ શું એક પ્રસંગને કારણે વર્ષોના પ્રસન્નદામ્પત્યને ભૂલી જાય ? (ઇન્દુ નતમસ્તક બેસી રહે) ઇન્દુ, સવાલોનો સ્વીકાર એ સ્ત્રીનો રામ, સવાલનો પ્રામાણિક જવાબ એ રામ-સ્પર્શ મારે તો મેળવવો જ રહ્યો. આ સ્ત્રી-દેહ લાંછન નથી કે નછૂટકે વેંઢારવો પડે. હું ફક્ત શરીર નથી. (આગળ આવે) આ શરીરમાં ધબકતી સંવેદનાઓની, સહચર્યની અનેક સંભાવનાઓ છું, એને ન હું ભૂલીશ, ન કોઈને ભૂલવા દઈશ, સવાલો પૂછીને !

ઇન્દુ : (ગુનાહિત ભાવે) બસ, મારી અહલ્યા બસ... (બહાર જતાં) હજી કેટલું સંભળાવશે તારી માને ? (ભાંગી પડી ઇન્દુ ઝડપથી બહાર ચાલી જાય. પિયાસી નોંધે. જુએ નહીં. ને ધીરે ધીરે ફૂટ-લાઈટ તરફ જતાં બોલે)

પિયાસી : ઇન્દુ, હું માને નથી સંભળાવતી. સ્ત્રીને ઢંઢોળી રહી છું. (રહીને) મારો આ સવાલ સાંભળી, પુરુષને ખોઈ નાખવાના ડરમાં જો દરેક સ્ત્રી અને જવાબ આપશે તો ઉઘાડો પડી જશે એ બીકમાં જો દરેક પુરુષ આમ ભાગતાં ફરશે તો જવાબ કેમ મળશે ? અહલ્યા મોક્ષ કેમ પામશે ? (એકાએક પ્રેક્ષકને) હું તમને પૂછું છું ! [પિયાસી સ્થિર થઈ જાય. એના પર સ્પોટ પડે, ને સાથે જ પડદો ઢળે]

લાઠી સ્ટેશન પર

દૈવે શાપી

તેં આલાપી

દ્વય હૃદયની સ્નેહગીતા કલાપી !

દૂરે, દૂરે

હેયાં ઝૂરે

ક્ષિતિજ હસતી નવ્ય કો આત્મનૂરે.

તે આ ભૂમિ

સ્નેહે ઝૂમી

સદય દગથી આજ મેં ધન્ય ચૂમી.

લાઠી સ્ટેશન, ૧૬-૧૦-૪૮

ઉમાશંકર જોશી

ઉમાશંકર જોશીનું આ કાવ્ય છંદોલયમાં બળવંતરાય ઠાકોરનો અને છંદોવિધાનમાં કાન્તનો એમ આપણા બે સમર્થ કવિઓનો વારસો દીપાવે છે.

ઠાકોરના 'પોઢો પોપટ' પછી અભ્યસ્ત મન્દાકાન્તાનું આ ઉત્તમ દષ્ટાન્ત છે. ઠાકોરે ગુજરાતી કવિતામાં પહેલી વાર મન્દાકાન્તાને અભ્યસ્ત કરીને છંદને ઝુલાવ્યો છે :

ઝુલો પોપટ, ઝુલે સૃષ્ટિ, જનની ઝુલવે ચંદ્રિકાપારણામાં,

પોઢો પોપટ, પોઢે સૃષ્ટિ, રજની પુઢવે મંદમંદાનિલોમાં.

મન્દાકાન્તાના પ્રથમ ખંડને, ચાર ગુરુના એકમને, કવિએ બેવડાવ્યો છે. ઠાકોરની ઠરઠમરઠ માત્ર મંદાકાન્તાને અભ્યાસ્ત કરવાથી, છંદને ઝુલાવવાથી અટકતી નથી. પહેલા ખંડકમાં ચોથા ગુરુને સ્થાને કવિ બે લઘુ વર્ણો - 'પટ' - યોજીને લયભંગ પણ કરે છે. આ શ્રુતિભંગ અલબત્ત સહેતુક છે. પારણાના એક છેડે જઈને પાછા વળતી વખતની ગતિના આવર્તનમાં આવતા મૃદુ આંચકાને, ગતિભંગને આ લય મૂર્ત કરે છે. જોકે ઠાકોરને પણ પારણાની આ લોલવિલોલ ગતિનો વારસો નરસિંહ પાસેથી જ મળ્યો છે ને ? 'નીરખ ને ગગનમાં' નરસિંહ

સચ્ચિદાનંદ આનંદકીડા કરે,

સોનાના પારણામાંહી ઝૂલે.

આ પંક્તિઓમાં ઝુલણને ઝુલાવે છે - નરસિંહ સિવાય ઝુલણને બીજું કોણ ઝુલાવે ? - અને 'સચ્ચિદાનંદ' પછી આવતા 'આનંદ' શબ્દથી પારણાની પાછા ફરવાની ગતિને આવેબે

છે.

ઉમાશંકર ઠાકોરની જેમ જ મન્દાકાન્તાના પ્રથમ ખંડકને બેવડાવે છે :

દૈવે શાપી

તેં આલાપી

દ્વય હૃદયની સ્નેહગીતા કલાપી !

ઠાકોરના ‘પોઢો પોપટ’ની જેમ પંક્તિની સંકલના કરી હોત તો ૧૭ અક્ષરને બદલે ૨૧ અક્ષરની પંક્તિ થાત :

દૈવે શાપી તેં આલાપી દ્વય હૃદયની સ્નેહગીતા કલાપી !

પરંતુ પંક્તિઓની સંકલનામાં ઉમાશંકરની નજર સમક્ષ ઠાકોરના અભ્યસ્ત મન્દાકાન્તાનો નહિ પણ કાન્તાના ખંડ શિખરિણીનો નમૂનો છે. કાન્તાના ‘ઉદ્ગાર’ની પ્રથમ કડી છે :

વરયો હૈયે તારે :

રહ્યો એ આધારે :

પ્રિયે તેમાં મારે પ્રણય દુનિયાથી નવ થયો !

નવા સંબંધોનો સમય રસભીનો પણ ગયો !

કાન્તાનો આ શ્લોકભંગ રચનાસૌષ્ઠવનો ઉત્તમ નમૂનો છે. શિખરિણીના પહેલા જ અક્ષરમાં કવિ બે પંક્તિઓ સર્જે છે અને બીજી બે પંક્તિઓ શિખરિણીના આવા ચરણમાં યોજે છે. ઉમાશંકર મન્દાકાન્તાના પહેલા ચાર અક્ષરમાં બે પંક્તિઓ રચે છે અને પછી કાન્તાની જેમ મન્દાકાન્તાના આખા ચરણને બદલે મન્દાકાન્તાના ઉત્તરાર્ધના તેર અક્ષરમાં એક ચરણ યોજે છે અને ત્રણ જ પંક્તિની કડી રચે છે. ઠાકોરને અનુસરીને નહીં પણ કાન્તાને અનુસરીને ઉમાશંકરે શ્લોકબંધને જે રીતે ખંડિત કર્યો છે તે જોતાં આ કાવ્યના છંદને અભ્યાસી મન્દાકાન્તાને બદલે ખંડ મન્દાકાન્તા તરીકે ઓળખાવવાનું વધારે ઉચિત ન ગણાય ? આને મળતું નામકરણ ચિમનલાલ ત્રિવેદીએ એમના ‘પિંગળદર્શન’માં કર્યું પણ છે અને યોગાનુયોગ એવો છે કે એમણે દૃષ્ટાંત પણ બળવંતરાય ઠાકોરની પંક્તિઓનું આપ્યું છે :

“પૃથ્વી છંદના ચરણમાં આઠમા અક્ષરે કેટલાક કોમળ યતિ માને છે. આ આઠ અક્ષરવાળા પૂર્વખંડને જો બેવડાવ્યો હોય તો અભ્યસ્ત પૃથ્વી - ખંડપૃથ્વી - છંદ બને.

સ્વીકારી કંઈ નાચતી,

સાખી નયન ચાચતી,

વિયોગ ન કળાવતી થઈ અલોપ એ ઘોડલી.” (પૃ. ૪૧)

અલબત્ત, ચિમનલાલ ત્રિવેદીનો આધાર પાઠકસાહેબનું ‘બૃહત્ પિંગલ’ જ છે. કાન્તાના ‘ઉદ્ગાર’ કાવ્યના છંદના ખંડશિખરિણી “નામ સંબંધી પણ થોડી ચર્ચા થઈ છે. ...નરસિંહરાવ અભ્યસ્તશિખરિણી અને ખંડશિખરિણી એવો ભેદ કરવા ઇચ્છે છે... જેમાં શિખરિણીનો પૂર્વખંડ બેવડાયો હોય તેને તેઓ અભ્યસ્ત કહેવા ઇચ્છે છે... પણ આવી રીતે વૃત્તનો પૂર્વખંડ બેવડાય, કે ઉત્તરખંડ બેવડાય એમાં નામનો ભેદ કરવા જેવું કશું મહત્ત્વ મને નથી લાગતું. બન્ને ખંડો છે, બન્ને એકબીજાના સાપેક્ષ છે એ દૃષ્ટિએ અભ્યસ્તશિખરિણી પણ ખંડશિખરિણીનો એક પ્રકાર જ છે જેને ભિન્ન કરવાની જરૂર નથી. ખંડશિખરિણી એટલે

જેમાં અખંડ ચરણને બદલે તેનો યતિખંડ જ એક કે વધારે પંક્તિમાં આવતો હોય એવો છંદ.” (બૃહત્ પિંગલ, પૃ. ૧૭૭-૧૭૮). પાઠકસાહેબની આ દલીલને અનુસરીને પણ ઉમાશંકરના ‘લાઠી સ્ટેશન પર’ના છંદને ખંડમન્દાકાન્તાનું નામાભિધાન આપવું વધારે યોગ્ય ગણાય.

અન્યાનુપ્રાસો પણ કાન્તાના ‘ઉદ્ગાર’ની જેમ જ ઉમાશંકર ‘લાઠી સ્ટેશન પર’માં ત્રણત્રણનાં ઝૂમખાંઓમાં યોજે છે. ‘ઉદ્ગાર’માં ‘તારે’, ‘આધારે’, ‘મારે’, ‘મુજને’, ‘તુજને’, ‘રુજને’ અને ‘એવી’, ‘જેવી’, ‘દેવી’ એમ ત્રણ-ત્રણનાં જોડકાંઓમાં છે એમ જ ‘લાઠી સ્ટેશન પર’માં ‘શાપી’, ‘આલાપી’, ‘કલાપી’; ‘દૂરે’, ‘ઝૂરે’, ‘નૂરે’ અને ‘ભૂમિ’, ‘ઝૂમી’, ‘ચૂમી’ એમ ત્રણ-ત્રણનાં ઝૂમખાંઓમાં અન્યાનુપ્રાસો છે.

ઉમાશંકરની નજર સમક્ષ ‘ઉદ્ગાર’નો નમૂનો હશે ખરો ? આમ હોવાનો સંભવ તો પૂરેપૂરો લાગે છે. કાન્તા ‘ઉદ્ગાર’માં અન્યાનુપ્રાસો જ નહીં આંતરપ્રાસો પણ યોજ્યા છે.

પ્રિયે તેમાં મારે પ્રણય દુનિયાથી નવ થયો

નવા સંબંધોનો સમય રસભીનો પણ ગયો

....

હરે, દૃષ્ટિ, વ્હાલી ! સદય મૃદુ તારી જ રુજને.

ઉમાશંકર પણ ત્રણે કડીઓમાં વધારે ચુસ્ત રીતે આંતરપ્રાસો યોજે છે :

દ્વય હૃદયની સ્નેહગીતા કલાપી !

... ..

ક્ષિતિજ હસતી નવ્ય કો આત્મનૂરે.

... ..

સદય દગથી આજ મેં ધન્ય ચૂમી.

હજી થોડી પણ શંકા હોય તો ‘સદય’ શબ્દથી એ નિર્મૂળ થાય છે.

કાન્તા : । હરે, દૃષ્ટિ, વ્હાલી ! સદય મૃદુ તારી જ રુજને

ઉમાશંકર : । સદય દગથી આજ મેં ધન્ય ચૂમી.

કાન્તાની સદય દૃષ્ટિ ઉમાશંકરમાં સદય દગ બને છે.

પાઠકસાહેબે ‘ઉદ્ગાર’ની મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરી છે. “કોઈ સૌભાગ્યવતી લલનાને હૃદયે લટકતા પારદર્શક હીરા જેવું એ કાવ્ય છે. હીરાને હાથમાં લઈ આપણે ફેરવીને બધી બાજુ જોઈએ અને બધી બાજુ સુંદર પાસા પડેલા હોય, એક દોરાવા પણ ક્યાંઈ વધુ ઓછું ન હોય, તેવું એ કાવ્ય પણ, તેના ખંડોમાં, ખંડોના પ્રાસોમાં, તેની પંક્તિઓમાં, ચરણોની સંખ્યામાં, તેના ધ્વનિમાં અનવદ્ય છે.” (રા. વિ. પાઠક ગ્રંથાવલી-૬, પૃ. ૧૬૮).

કાન્તામાં શબ્દ અને અર્થનું સંપૂર્ણ સાયુજ્ય છે, ભાવસમૃદ્ધિ અને સવિશેષ તો ભાવસાતત્ય છે. પ્રથમ કડીમાં પ્રિયાના પ્રેમમાં રમમાણ રહેતાં બહારની દુનિયા સામે સ્નેહસંબંધ સ્થપાયો નહીં અને હવે એવો સંબંધ સ્થાપવાનો “સમય રસભીનો” રહ્યો નહીં એનો સહેજ ખેદ વ્યક્ત થાય છે. ત્યાં તો તરત જ બીજી કડીમાં કવિ એ ખેદને નકારે છે :

“નહિ તદપિ ઉદ્દેગ મુજને.”

ત્રીજી કડીની છેલ્લી પંક્તિમાં વળી જગત પ્રત્યે નજર તો નાખે છે પણ શું આહ્વાદક પ્રિયતમની લાપરવાહી છે -

“પ્રમત્તાવસ્થામાં નજર પણ નાખું જગ ભણી !”

ઉમાશંકરના ‘લાઠી સ્ટેશન પર’ કાવ્યની પ્રથમ કડી માટે ‘ઉદ્દગાર’ માટે પાઠકસાહેબે જેવો ઉમળકો બતાવ્યો છે તેવો જરૂર દર્શાવી શકાય. દુર્ભાગ્યે બીજી-ત્રીજી કડીમાં એવું કાવ્યત્વ વિલસતું નથી. આ બન્ને કડીના અન્યાનુપ્રાસો પણ મનોરમ અને હૃદયંગમ નથી.

દૂરેઉદૂરે

ઢૈયાં ઝૂરે

ક્ષિતિજ હસતી નવ્ય કો આત્મનૂરે.

બીજી કડીની ત્રીજી પંક્તિનો ‘આત્મનૂરે’ તો ‘દૂરે’ અને ‘ઝૂરે’ સાથે પ્રાસ સાધવા જ ખેંચી તાણ્યો હોય એવો દૂરાકૃષ્ટ લાગે છે. કાન્તના અનુપમસુંદર અને અતિપ્રશંસિત કાવ્યની પણ બીજી કડીની ત્રીજી પંક્તિનો પ્રાસ કઠે તેવો છે. ‘મુજને’ અને ‘તુજને’ સાથે ‘રુજને’નો પ્રાસ અતિસંસ્કૃત પ્રયોગ છે. રુજ એટલે પીડા, દર્દ એવો અર્થ કેટલા ગુજરાતી વાચકોને પરિચિત હશે ? સુન્દરમ્, રામનારાયણ પાઠક, ભૃગુરાય અંજારિયા અને જયંત કોઠારી સૌએ ‘ઉદ્દગાર’ની ઉત્કટ પ્રશંસા કરી છે પણ તેમાંના કોઈએ ‘રુજને’ના અન્યાનુપ્રાસની મર્યાદા દર્શાવી નથી. કાન્તનું કાવ્ય છે માટે ?

આ સંદર્ભમાં રોબર્ટ ફોસ્ટની લોકપ્રિય રચના Stopping by Woods on Snowy Eveningના અનુવાદ અને આસ્વાદમાં ઉમાશંકરનું એક વિધાન નોંધવા જેવું છે : “કવિ જેમ્સ રાઇટે આ કૃતિની પ્રાસસંકલના અંગે ધ્યાન ખેંચી એક સારા મુદ્દાને ઉઠાવ આપ્યો છે. ચારે કડીઓ ફારસી રુબાઈની પ્રાસરચનાવાળી છે અને સાથે સાથે ફોસ્ટ પહેલી કડીના શબ્દનો પછીની કડીમાં પ્રાસ આગળ ચલાવી મહાકવિ દાન્તેની ત્રિપ્રાસસાંકળી (તર્જા રીમા) યોજે છે... વિવેચકનું કહેવું છે કે ખય્યામ (બલકે ફિટ્ઝરલ્ડ)ની રુબાઈની શોકમયતા અને દાન્તેની ફિલસૂફીમયતા બંનેનો ભેગો વળોટ ફોસ્ટની કૃતિમાં મળે છે.” (કાવ્યાયન, પૃ. ૩૮)

‘લાઠી સ્ટેશન પર’ કાવ્યના સર્જન વખતે ઉમાશંકર જેવા વિચક્ષણ અને બુદ્ધિમંત કવિના મનમાં ઊંડે ઊંડે પણ એવો ખ્યાલ નહિ હોય કે ભવિષ્યમાં એમની કૃતિમાં પણ કોઈ સહૃદય બ.ક.ઠા.ની અર્થઘનતા અને કાન્તની કમનીયતા જોવા પ્રેરાશે ? ‘લાઠી સ્ટેશન પર’નું ઉમાશંકરનું છંદોવિધાન અને પ્રથમ કડીમાં કલાપીના સમગ્ર જીવન અને કવનનું સંક્ષિપ્ત સઘન આલેખન સાચે જ ઠાકોરશાઈ અને કાન્તોપમ છે.

□

સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન

જડી ગયેલી વસ્તુ | હરિકૃષ્ણ પાઠક

[ખોવાઈ ગયેલી વસ્તુ : ધીરેન્દ્ર મહેતા, ગૂર્જર પ્રકાશન, પ્ર.આ. ૨૦૦૧, પૃ. ૮+૨૬૦, કિં. રૂ. ૧૦૦]

કોઈ પણ જાગ્રત સર્જકને, અરે, જાગતા માણસને પણ, સતત મુકાબલા કરવાનું આવે છે. ‘ખોટવાઈ ગયેલી વસ્તુ’ના લેખકને પણ આ મુકાબલો કરવાનો થયો, તેમણે નિષ્ઠાથી એ કરી જાણ્યો અને છતાં પ્રસ્તાવનામાં પોતે કરેલ મુકાબલાને સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે : ‘..જીવનમૂલ્ય (‘મૂલ’)નું રૂપ લેતા, જીવન વિશે શ્રદ્ધા જગવતા, જીવન માટે નિષ્ઠા પ્રેરતા અને જીવનમાં બળ પૂરતા પરિશ્રમની’ આ વાત છે. ‘અમારે ત્યાં એ પરિશ્રમ તેમ એના મહેનતાણા માટે ‘મૂલ’ શબ્દ પ્રચારમાં છે. ખાસ કરીને બાંધકામ અને ખેતીને લગતા શ્રમને માટે, અને તેમાં જોતરાયેલી સ્ત્રીઓ મૂલૈયાણી (કે મૂલિયાણી) તરીકે ઓળખાય છે. આ એમના વ્યક્તિત્વનો અંશ છે અને એનો મહિમા પણ છે.’ જે ‘ખોવાઈ ગયેલી વસ્તુ’ છે તે આ ‘મૂલ’. આથી આરંભે કથાનું શીર્ષક ‘સાવ ફૂંડાળાં દરિયો’ સૂઝેલું તે વિશેષ રૂપે રત્નાના પાત્રને જ કેન્દ્રમાં લાવતું હોઈ લેખકે તેમાં ઉચિત ફેરફાર કર્યો.

વિદેશગમન અને સુખાળવા જીવન માટે લાગેલી હોડને પરિણામે રચાયેલ ‘સામાજિક સંદર્ભ સાચવીને માનસિક સ્તરે તેનું નિર્વાણ’ કરવાનો ઉપક્રમ અહીં લેવાયો છે તેથી દેખીતી કોઈ સ્થૂળ ઘટનાઓના બદલે અહીં મુખ્ય પાત્રો મનજીબાપા અને પુત્રી રત્ના-રતનના નિમિત્તે અને તેમના મનોવ્યાપારોના નિરૂપણથી કથાઘાટ રચાયો છે. પણ અન્ય જે પાત્રો અહીં આવી મળે છે તેમાં ઉપર કહ્યું તે ‘મૂલ’ને યથાર્થ પામીને ચરિતાર્થ કરી બતાવનાર, મૂલૈયાણીનું ઉત્તમ પ્રતિનિધિત્વ કરતું પાત્ર છે હીરા, મનજીબાપાનાં પત્ની. કથાનો આરંભ અને અંત છે મનજીબાપાનાં મનોવ્યાપારો, સંસ્મરણો, અનુભવો અને તે તે નિમિત્તે, પણ જૂજ રૂપે પ્રગટતા તેમના ઉદ્દગારો કે ચેષ્ટાઓમાં. તેમની સ્થિતિ આરંભથી અંત સુધી આ તરફ ને તે તરફની વચ્ચેની રહે છે.

વિદેશ જઈને વીરજીમાંથી ‘વિજિલ’ થઈ ગયેલ પુત્રના ઘરમાં પણ મનજીબાપાને તેમના તે તરફના - અંદરના ઓરડામાં જ રહેવાનું બને છે. આ તરફનો દીવાનખંડ નિષિદ્ધ જેવો છે. ગામમાં પાછા ફર્યા પછીયે ગામથી દૂર મજાનો બંગલો તો બંધાવ્યો છે, પણ મન ગામને ઝખે છે જે હવે રહ્યું નથી. બદલાઈ ગયું છે.

કથાનો પ્રારંભ મનજીબાપા ગામમાં પાછા ફરી બંગલામાં વસવાનું શરૂ કરે છે ત્યાંથી થાય છે ને તેમાં તેમનો ભૂતકાળ ઊખળતો, ઉકેલાતો, ગૂંચાતો ને ગૂંચવતો રહે છે. મનજીબાપા હીરાને ગામમાં જ મૂકીને દીકરા સાથે વિદેશમાં જઈ રહ્યા છે. હીરા તો મૃત્યુ પર્યંત ગામે રહી છે ને પોતાનું મૂલ સાચવી રહી છે, શરીર ચાલ્યું ત્યાં સુધી કામ કર્યું છે. વિદેશ જવાની

બાબતે શું થયેલું ? મનજીબાપા સ્મરણે ચડે છે :

‘હીરાનું દુઃખ એ છે કે વાત કહેનાર, પછી એ પોતે હોય કે બીજું કોઈ – ગમે તેટલો હોંશમાં હોય, એ એકદમ એની વાતમાં ખેંચાય નહીં, ચહેરા ઉપર કોઈ પણ ભાવ દેખાયા વગર આંખો સ્થિર રાખીને વાત સાંભળી લે ને પછી પોતાને જે કહેવું તે કહે. મનજીની વાત સાંભળીને એ સાવ ટાઢે કોઠે કહે છે :

‘ગગો તેડી જાય છે તો ફરી આવો, બીજું શું ?’ – ને ત્યાં ગમશે કે કેમ એવી પૃચ્છાના – ચિંતાના જવાબમાં કહે છે, ‘ગમવાનું તો એવું છે કે જેની જેવી ટેવ !’ પોતાને કામ વગરની ગમે તેવી વધારાની ચોખવટ પણ કરે છે, ને તેથી જ મનજીને લાગે છે કે હીરા જે કંઈ કરતી રહે છે તે કરવામાંથી જ આ સમજણ ઊગી નીકળે છે કે શું ?

વિદેશ ગયા પછી ત્યાં માત્ર વીક એન્ડમાં જ મળવા આવતી દીકરી રતનને માંડ ફરસદ મળી ? એવું તેમને મનમાં તો થઈ આવે છે પણ રહેતાં રહેતાં તેમને લાગણી છુપાવતાં આવડી ગયું છે. વીરજીના કામમાં કંઈક ઉપયોગી થવાના ખ્યાલથી મનજીબાપા તેના સ્ટોરમાં જવાનું રાખે છે પણ કંઈક પ્રવૃત્તિ કરવાની તેમની આ હોંશ બર આવતી નથી. ત્યાંનો કર્મચારી મનસુખ ખેપાની છે, ખટપટિયો છે, ખુરટ છે. બાપાને થાય છે કે ‘મનસુખ એમને ટૂંકા જવાબ આપતો હતો.’ બાપાને અડવું અડવું લાગતું હતું. ‘પોતે પૂછે છે તે એને મન સાવ અરથ વગરનું હશે ? – અને પછી તો એણે એટલોય જવાબ દેવાને બદલે એમની વાત પર હસી દેવા માંડ્યું હતું.’

રત્નાના જીવનમાં બિપિનકુમારનો પ્રવેશ થયો અને તે પણ વિજિલની સંમતિથી, તેમાંયે આ મનસુખ જ કારણભૂત હોવાનું બાપાને લાગ્યા કરે છે.

નાનપણથી કંઈક આળસુ, કંઈક અનાડી અને મૂળમાં સરળ એવો મનજી મોટા ભાઈ વાલજીભાઈના હાથે હડધૂત પણ થતો રહ્યો છે. મૂલે જવાને બદલે ગજિયા ઘડવાની મજૂરી પસંદ કરનાર મનજી પછીથી વાલજીભાઈની ગોઠવણથી ઘંટીનાં પૈડાં ચલાવે છે તો વળી વીરજીના કહેવાથી ખટારાનાં યે ચલાવે છે.

ગજિયા ઘડે છે તો કાળજીથી પણ કંઈક વાંધો પડતાં, ઘરઘણીના દુરાગ્રહથી બધું તોડી નાખવાનું થાય છે ત્યારે તેનો પ્રશ્ન થાય છે કે હીરા કહે છે એમ આ મહેનતમાં માણસાઈ ક્યાં આવી ?

મનજીબાપાની સાથે જ વિદેશમાં લઈ જવાયેલી પુત્રી રતન રત્ના થઈ છે. સાવ જુદું લાગે એવું તો આ નામ નથી. અને આમ પણ રત્ના એવી બદલાઈ શકી નથી. બિપિન સાથેના સંસારમાં એ ઠરી નથી. પાછા દેશમાં – ગામમાં પાછું ફરવાનું થયા પછીયે ‘બોયકટવાળી, ઈમ્પોર્ટેડ ફેમનાં ચશ્માં, નાક પર અને કાનની બૂટમાં ઝગઝગતા હીરા, ગળામાં ચેન, ગાઉન અને પગમાં સ્વિલપર સાથેની રત્નામાં એ રતનનો અણસાર તરત વરતાય છે ? હા, વાલજીકાકાએ એને કહ્યું હતું ખરું કે હાથનાં ટૂંકાં આંગળાં જુઓ, પંજા જુઓ, જાડી ડોક જુઓ કે ચામડીની ઢંકાયેલી જરઠતા જુઓ, મારી રતન ઓળખાઈ આવ્યા વગર રહેશે નહીં.’

રત્નાનું આવું વર્ણન કરનાર વાલજી તેના દરેક ઉદ્દગારમાં પ્રગટ થતો રહે છે. વતનમાં પાછા ફરેલ મનજીને વાલજીભાઈની ઓસરીમાં જઈને બેસતાં એવું લાગે છે કે પોતે ય

બીજા અરજદારો જેવો જ છે. ધનીભાભીયે આ વાલજીભાઈનું ઘર ઉજાળે એવાં છે ને દીકરો ગોવિંદ તો બેઉ કરતાં સવાધો છે. વીરજીની પેઠે પોતાને વિદેશ જવાનું ન થયું ને આર્થિક વ્યવહારમાંયે કશોક વાંધો પડેલો તેના અણસાર તો ધનીભાભીના ઉદ્દગારોમાં યે પ્રગટતા રહે છે. ગોવિંદ પાછો રાજકારણમાં યે પડ્યો છે ને તેના કોઠા-કબાડામાં જ અટવાયેલો રહે છે. ‘પાણીથી લઈને પેટ્રોલ સુધીમાં એનાં કામ ને પાછી ગામની પંચાત.’

મનજીના ભાગે આવેલું નાનું ઘર તો હવે રહ્યું નથી. ત્યાં વીશી થઈ ગઈ છે. પડતર પ્લોટ હતો તે બંગલો બાંધી શકાયો. વતનમાં આવી ને વસવાનું થયું તેમાં વિચાર ને ચિંતા તો રત્નાનાં હતી. રત્નાના શૈશવનો એક પ્રસંગ મનજીબાપાના સ્મરણમાં રહ્યો છે. સાત ફૂંડાળાં ને દરિયોની રમત રમતાં ફૂંડાળાની બહાર ધૂળમાં – દરિયામાં પડી ગઈ કે શું ? એવું મનજી પૂછે છે તો રત્ના કહે છે : ડૂબી ગઈ હતી. જાણે કે આ ભાવિનું ઈંગિત હતું. મનસુખની જ ગોઠવણથી વિજિલના ધંધાના હિસાબોનું કામ સંભાળતો બિપિન રત્નાને પણ પામે છે. પણ તે સંવેદનબધિર, લાગણીશૂન્ય અને વિલાસી જીવ છે. પુરુષ તરીકે તો તે ઊતરી ગયેલો છે –

‘બેડરૂમમાં નાઈટલેમ્પનો આછો પ્રકાશ પણ બિપિન રહેવા દેતો નહિ. એ પરિસ્થિતિમાં જે અનુભવ એને મળતો હતો એ કેવળ સ્પર્શનો હતો. એ અનુભવમાં કરચલીઓ સિવાય કશું હાથ લાગતું નહોતું. બિપિનનું પ્રૌઢત્વ બહુ ધીમે ધીમે, પણ ખુલ્લું પડતું ગયું હતું – હેર ડાઈ, ચહેરાની માવજત, પરફ્યૂમ, કીમતી વસ્ત્રો : બિપિન સતત જે જહેમત ઉઠાવતો હતો એમાંથી પણ. આ માટેના બિપિનના પ્રયત્નો ઓછા પડતા હોય એમ લાગતું હતું તો ક્યારેક એ પ્રયત્નો પાછા પડતા હોય એમ. રત્ના જોતી હતી કે એવી પરિસ્થિતિમાં એ પ્રયત્નોમાં એક પ્રકારનું ઝનૂન ઉમેરાતું હતું.’

અને એવી એક ઝનૂની ક્ષણે ગરમ સૂપનો બાઉલ હડસેલી દેતો બિપિન દાઝી ગયેલી રત્નાને ડોકના પાછળના ભાગે ઊઠેલ ફરફોલા સુકાઈ જતાં વળી ગયેલી કળી જોઈ કહે છે : ‘સુંદર નકશીકામ છે નહીં ?’ – ભાઈને ઘેર પાછી ફરેલી રત્ના તેના શુષ્ક વ્યવહારથી ક્યારેક ઉઝરડાતી રહે છે. ને બિપિને તો ઉઝરડા સિવાય કશું આપ્યું નથી.

બિપિનનો ઓછાઓ યે ન પડે તેવા ખ્યાલથી રત્નાને લઈને મનજીબાપા વતનને ગામ પાછા તો ફર્યા છે ને પોતે જે મૂકીને, છોડીને ગયેલા તે શોધ્યા કરે છે. તે રત્નાને – રતનને પણ તેનું શૈશવ યાદ કરાવવા મથતા રહે છે.

રત્ના ગભરુ છે. વિજિલના ઘરે હોય ત્યારેય એના હાથપગ હાલ્યા કરે છે વિજિલની પત્ની જીમીની ઈચ્છા પ્રમાણે. નિષ્ફળ ગયેલ લગ્નજીવનમાં ઓથારથી એ છૂટી નથી. ‘જ્યાં એ નહોતી ત્યાંથી એ છૂટી શકતી નહોતી.’

વિજિલના પત્રો આવે ત્યારે તેમાં રત્નાનો ઉલ્લેખ પણ ન હોય. મનજીબાપા મનને મનાવવા કરે : ઉતાવળમાં લખ્યો લાગે છે ! પણ આ અધૂરાપણું ખૂંચે.

કથાને અંતે જતાં વળી વિનુભાઈનું પાત્ર દાખલ થાય છે. સાદા, સરળ અને સેવાભાવી એવા સજ્જન સાથેનો ઘરોબો મનજીબાપા યાદ કર્યા કરે. ને તેમની સ્મૃતિમાંયે આત્મીયતા અનુભવે. વિનુભાઈનાં પત્ની નિમુબહેનને નાનકડી રતનની ખૂબ ઝલાણી હતી તેવું યે સંભારી આપે. ને રતનની સ્મૃતિઓને સંકોર્યા કરે છે.

સમગ્ર માહોલમાં મોડેથી દાખલ થતું આ પાત્ર કંઈક અંશે આગંતુક લાગે છે. પરંતુ આવા વિનુભાઈ પંચાયતની ચૂંટણીમાં પડવા ગયા તો તેમની કેવી વલે થઈ ને કેવા ગામમાંથી ઊઠી ગયા તેની વાત કંઈક શેખી સાથે વાલજીભાઈ કરે છે ને તેમાંથી એમના ચરિત્રની વધુ રેખાઓ ખૂલે છે.

મનજીબાપા ને રત્ના એકબીજાની પીડા જાણે છે ને એકબીજાથી એને છુપાવે છે. એક પળે રત્ના મનજીબાપાને કહે છે, ‘હાલો બાપા, આપણે કાલથી મૂલે જાશું ?’ ત્યાં ખરેખર આ કથા પૂર્ણ થઈ ગઈ અનુભવાય છે. પરંતુ પછીથી રસ્તે ચાલ્યા જતા મનજીબાપાને કોઈ ટીખળી છોકરો આવો જ પ્રશ્ન પૂછે છે ને ગુસ્સે થઈને બાપા જે કકાટિયો સાચવી રાખ્યો છે તેને ફેંકી દઈ ફરીથી ખોવાઈ ગયેલું શોધવા માંડે છે. તે રીતનો અંત કદાચ ખોવાયું તે જડવાનું નથી તેવા ઈંગિત રૂપે લાગે છે.

કશીયે દેખીતી ઘટના વિનાની, મનોઘટના રૂપે – સ્મરણયાત્રામાં અને જૂજ સંવાદોમાં ગૂંથાતી કથામાં જે ખરો પડકાર છે તે તો માણસનું અકળ મન જે લીલાઓ એ છે, જે આઘાત-પ્રત્યાઘાત અનુભવે છે તેના નિરૂપણમાં રહેલો છે જે અહીં સફળતાપૂર્વક ઝિલાયો છે. પોતાનાં મૂળ રૂપે, નામે, ગુણે રહ્યાં છે તે તો છે મનસુખ, જીમી, હીરા, વાલજીભાઈ, ધનીભાભી ને ગોવિંદ – (પૌત્ર ‘કેન’ પણ મનજીબાપાને મન તો ‘કાનિયો’ જ છે). રત્ના ફરી રતન બને, પોતાનો વેશપલટો પણ ખરી પડે એવી એમની ધખનાયે જલ્યા કરે છે. સૌથી પ્રભાવક ચરિત્ર તો છે હીરાનું. તે સ્પષ્ટ છે, ઠરેલ છે, પોતાનું સત્ય કર્મતામાં જ તેને લાધ્યું છે. તે સંસ્કારી છે, ઓછું બોલે છે ને વધુ વ્યક્ત થાય છે, એનું નામ પાડ્યું નથી તે ગામમાં આવેલા બદલાવની ઝીણી વિગતો સાથે મનજીબાપા અને રત્ના એકબીજાનાં મનોગતને જાણી જે ભાવ-સંવેદનો અનુભવે છે તેની માર્મિકતા અને અભિવ્યક્તિ મુગ્ધ કરે તેવી છે. એક બાજુ નરી ભૌતિકતા ને સામે છેડે થોડું-ઝાડું લાગણીનું વળગણ છે તે પણ અનુભવાય છે. તો જે સંક્રાંતિકાળમાંથી માણસ પસાર થઈ રહ્યો છે તે સાથે તે શા માટે દોડી રહ્યો છે ને શું ખોઈ રહ્યો છે – તેનીયે ઓળખ અહીં મળે છે.

આ નવલકથા એક સુખપાઠ્ય કૃતિ નથી. તેમાં ઠરીને વાંચવાથી માણસના મનોગતને ઉકેલતી ને ઓળખાવતી અભિવ્યક્તિ કેવી સજ્જતા ને સર્જકતા માગી લે છે તેનોયે અહેસાસ મળે છે. સંયત કલમે લખાયેલી આ એક સંવેદનકથા છે. ‘મૂલ’ શબ્દનું અને ખરેખર તો મનુષ્યના અવતારનું યે ‘મૂલ્ય’ ચીંધી આપવામાં લેખકની જે સિદ્ધિ છે તેને સાનંદ આવકાર.

‘સ્વાન્ત: સુખાય’ની કવિતા | દક્ષા વ્યાસ

[સ્વાન્ત: સુખાય : લાભશંકર રાવળ ‘શાયર’, પ્ર. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ૨૦૦૫, પૃ. ૭૮, કિં. રૂ. ૫૦/-]

કવિતા, બાલગીત, સ્તુતિગાન, અનુવાદ, નવલકથા, નવલિકા વગેરે ક્ષેત્રે કલમ ચલાવનાર લાભશંકર રાવળનો કાવ્યસંગ્રહ ‘સ્વાન્ત: સુખાય’ એમણે લખેલા બૃહદ્દકાવ્યરાશિમાંથી હરિકૃષ્ણ પાઠકે કરેલું ચયન છે. ૧૯૫૬થી ૨૦૦૩ દરમિયાન રચાયેલી આ કૃતિઓ પાંચમા દાયકામાં પ્રચલિત સૌંદર્યદર્શી વલણને પ્રતિબિંબિત કરે છે. એમાં પ્રકૃતિ, અધ્યાત્મભાવ અને પ્રણયનાં સંવેદનો રંગરાગી છટાથી ઝિલાયાં છે. સંગ્રહની ૬૪ જેટલી રચનાઓમાં ૪૨ ગીતો, ૬ સોનેટ, ૧૨ છાંદસ કૃતિઓ, ૪ ગઝલ ને બે મુક્તકનો સમાવેશ થયો છે.

કવિનાં ગીતોમાં કલ્પનાના ઝગારા, લયાત્મકતા, નવીનતા, કૌતુકરાગ અને નિજાનંદી મસ્તીથી સભર અભિવ્યક્તિ આકર્ષે છે. સપનામાં સ્નાન કરીને ઝાકળભીનું સવાર ઊગ્યું અને પ્રકૃતિનું લજ્જામય રૂપ આમ ઊઘડ્યું :

બાલપદ્મ પ્રગટ્યું હો પહેલું
જાણે શૂન્ય તડાગે !
તુષારસ્નાતા મઘમઘ ધરતી
સલજજ સ્પર્શ-પરાગે

પ્રિયવર પરમ વરીને (પૃ. ૧)

પ્રકૃતિ સાથે કવિને ઘરોબો છે. એની વિવિધ લીલાઓને તેઓ કૌતુકપૂર્વક નિહાળે છે અને એની સાથે સંગોષ્ઠિ કરવા ઉત્સુક બને છે :

તરણાંને કાને કંઈ કહેતાં વાત વહેતાં ઝરણાં
સ્વેચ્છાએ ભટકતાં પેલાં હવાપરીનાં હરણાં
એક વાર બસ ગોઠ કરી લઉં
એક વાર રસપોઠ ભરી લઉં
આથમણેથી ઘડીક ઉગમણા, નીરખી લઉં. (પૃ. ૧૮)

શબ્દો ધોધની પેઠે આવે છે, ઉપરાઉપરી આક્રમણ કરે છે. ‘ગોઠ’ની પાછળ ‘રસપોઠ’ કેવો ધસી આવ્યો છે ! શબ્દ અને લયના માયાલોકનું પ્રલોભન કવિઓને વિવશ કરતું, અવશ ખેંચતું આવ્યું છે. એમાં તણાતાં સૂર અને શબ્દ મળે, પણ ચિત્ર ન રચાય, એ ભાવકને કોઈ અર્થઘન અનુભૂતિ સુધી ન લઈ જાય એવું બને. ‘સૂની સૂની / જૂઈથી ભીની રાત પરાગે રે’ના અનુષંગે ‘મધમીઠેરા ઘાંઘા ઘેરા પાયલ વાગે રે’ની પ્રતીતિ શી રીતે કરવી ? શબ્દ સાથેનો કવિનો અતિલગાવ કવિતાને ઓછાબોલી રહેવા ન દે.

ઘન અંબર લોલ વિલોલ રમે
નભ નીલ અષાઢી નેણ નમે (પૃ. ૪૪)

શબ્દો રવાનુકારિતાથી, વર્ણસગાઈ કે પ્રાસબળે એકબીજાની સાથે ખેંચાઈ આવે ત્યારે રચના કર્ણમધુર બને, લયાત્મક બને; પરંતુ તે અનુભૂતિના ઊંડાણમાં ન પણ લઈ જાય. લયનું

ઘેન એવું ખેંચે કે વાત શી બની તે અવગત થાય તે પૂર્વે જ આગળ નીકળી જવાય. એવી વેળા રચનામાંથી પસાર થવાય, તેને પમાય નહીં. 'લોચન લળું લળું રસ લટકે' જેવી પંક્તિ આગળ ભાવક શબ્દો પર ઓળઘોળ થઈ જાય, ગોળ ગોળ ઘૂમે પણ ક્યાંય પહોંચે નહીં, કલાકૃતિની એકાગ્રતાનો અનુભવ તેને ન મળે.

ઘણાં ગીતો અરૂઢ રીતે આકથી દશ અંતરા જેટલાં લાંબાં છે. એ ગીતના સ્વરૂપ અંગે વિચારવા પ્રેરે છે. ગીતમાં ભાવ કડીએ કડીએ ઘૂંટાતો જાય, એને ઘનીભૂત અભિવ્યક્તિ મળે એવી અપેક્ષા રહે છે; પરંતુ જેટલું જે કાંઈ આવે તેને તે જ રૂપમાં વર્ણનની રીતે મૂકી દેવાતાં એનો પ્રભાવ મોળો પડે અને એક પ્રકારની રેઢિયાળતામાં તે પરિણમતું જણાય. જેમકે 'વિહંગ બોલો' છ અંતરામાં વિસ્તરેલું છે. એમાં પ્રથમ બે અંતરામાં કલ્પનાની જે ઉડાન છે તે અન્યત્ર નથી. છેલ્લી બે કડીઓ તો ન હોય તો કૃતિને હાનિ કરતાં લાભ જ વધારે થાય એમ લાગે.

આમ છતાં, કેટલાંક ગીતો એક કે બીજી રીતે આકર્ષતાં રહે છે. 'જે પળથી'માં તેજછાયાના સૌંદર્યને કવિ વિરાટ પ્રકૃતિમાં લીલા કરતું બતાવે છે ત્યાં સુંદર રંગરાગી કલ્પનાલોક ખૂલે છે, તો 'ઘનઘોરા'માં રવાનુકારિતા અને લયાત્મકતાની જુગલબંધી આસ્વાદ્ય નાદચિત્ર સર્જે છે. અભાવની વચ્ચે અંતરની અમીરાતનું લોભામણું દર્શન કરાવતું 'ઝાલાવાડ' સાદૈત આસ્વાદ્ય બન્યું છે. અધ્યાત્મનો રંગ અને નિજાનંદી મસ્તી કવિનાં ગીતોની ખાસ લાક્ષણિકતા બની રહે છે. 'રસૈક્ય', 'તમે - અમે', 'અનંત અભિસાર' જેવી રચનાઓ જીવ અને શિવના એકત્વને આલોખે છે. જીવ - શિવના અનંત અભિસારને સમજાવવા કવિએ સરસ રચનાપ્રપંચ યોજ્યો છે. 'અંતરતમ હે !'નો આર્જવભર્યો ઉપાડ આહ્વાદક બન્યો છે. એમાં ભાવાવેગ સાદૈત પમાય છે. 'હું ક્યાં તમને ચાહું છું !'ની કૌતુકરાગી છટા પણ ગમે એવી છે. 'ઉભય લોક', 'રંગ લિયો', 'મનકૂબે' વગેરે નિજાનંદી મસ્તીભર્યાં ગીતો છે. 'મનકૂબે'માં મનની મસ્ત સ્થિતિનો ચિતાર કલ્પનાના ઉત્તુંગ ઉછાળ સાથે પ્રગટ્યો છે :

મનના મારા એકલ કૂબે

જગ આખાની સાઘબી ઝૂલે

આભના આંચ પડે પડછંદા, આંગણાં લીપે તેજલ ચંદા

વણગવાયાં ગીતની ગંગા બેઠા બેઠા બસ રેલવે બંદા (પૃ. ૬૧)

ગ્રામજીવનની પાર્શ્વભૂમાં કવિએ રાજેન્દ્ર શાહની શૈલીએ થોડાં પ્રેમગીતો પણ આપ્યાં છે.

સંગ્રહનાં ગણતર સોનેટોમાં 'ભૂકંપ' અને 'વિદાય' ધ્યાનાર્હ બન્યાં છે. 'ભૂકંપ'માં ધરતીકંપનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરાવતું નાદચિત્ર રજૂ થયું છે :

ધરા ધણણ ધણધણી ભમિત ઢિગ્ગજો લડ્ધચ્યા

ફટક દઈ સામટા પ્રલયમેઘ ગડ્ગડ્યા,

કરાલ ધરતી તણું હૃદય ચીરતી કારમી

ચિરાડ મુખ કાળ શી પલકમાં કરાલા પડી (પૃ. ૪)

તો 'વિદાય'માં મુમૂર્ષા - અવસાદ - વિરક્તિનું સંવેદન હૃદયસ્પર્શી અભિવ્યક્તિ પામ્યું છે :

ચલો, અવ ન થંભવું, અહીં ભલે નર્યું નંદન,

લલાટ અવ લેપને શુકન હો ન વા ચંદન,

ભલે ઊઘડતાં કરે મૃદુલ દ્વાર રે કંદન,

ચલો, અવ ચલો, કરો હૃદય ! આખરી વંદન ! (પૃ. ૧૬)

'પત્નીને', 'ફરી પાછી', 'સાંભરે', 'તૃપ્તિધારા'માં દાંપત્યભાવનું આલખન કરતા સરળ હૃદયના સીધા ઉદ્ગાર મળે છે. શૈલીઠાઠ નથી તેથી તે વધુ હૃદ્ય જણાય છે.

કવિએ પૃથ્વી, શિખરિણી, વસંતતિલકા, હરિગીત વગેરે છંદોને પળોટ્યા છે. ઘણે સ્થળે પરંપરિત હરિગીતનો પ્રયોગ મળે છે. સુંદરમૂના '૧૩-૭ની લોકલ' અને નિરંજનના 'ફાઉન્ટનના બસસ્ટોપ પર'નું સ્મરણ કરાવતું 'જંકશન' કટાક્ષાત્મક કૃતિ હોઈ કવિને હાથવગા પ્રાસાનુપ્રાસ એમાં હૃદ્ય લાગે છે.

નિજાનંદી મસ્તીભર્યો મિજાજ ગઝલરચના પ્રત્યે ન દોરે તો જ નવાઈ. 'નાવ તરે', 'ગલ્લો તલ્લો', 'ખર્યું પર્ણ', 'અમારે', 'ઘર સાંભર્યાં છે' - એ રચનાઓની નોંધ લાક્ષણિક અભિવ્યક્તિને લીધે લેવાની થાય છે. 'નાવ તરે' ગામી જાય એવી અર્થસભર અને લાક્ષણિક અભિવ્યક્તિથી આગવી રચના બની છે :

સંભમ ને સંશયના દરિયા દરિયા

આંધી ને તોફાનો ભરિયા ભરિયા

નાવ તરે : (પૃ. ૫)

'ખર્યું પર્ણ'નો ભુજંગી હળવા મિજાજમાં રસાળ-રમતિયાળ હલકીફૂલકી રજૂઆત દ્વારા વિરક્તિનો ભાવ સાદૈત પ્રગટાવે છે. હવામાં સરતા ખર્યા પાનને ક્યાં ખબર છે કે બધું નશ્વર છે - પોતે પણ ! એવી એક મઝાની કલ્પનાના દોર ઉપર એમાં સંવેદનને મનહર ઘાટ અપાયો છે.

'સ્વાન્ત: સુખાય'માં આપણે એક શૈલીકારની કલમે મુખ્યત્વે અરૂઢ લંબાઈનાં પ્રકૃતિસૌંદર્યનાં તથા નિજાનંદી મસ્તીભર્યાં અધ્યાત્મરંગી ગીતોને માણીએ છીએ.

બહાર છો હિમજગત લઈને બેઠા છીએ

માંઘ સૂરજનું સત લઈને બેઠા છીએ

ઊકલે અક્ષર ત્યાં જ અક્ષર ઊડી જાય છે

કેં અજબ હસ્તપ્રત લઈને બેઠા છીએ.

- જગદીશ વ્યાસ

પરબ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લવાજમ અંગે :

- ❖ 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- ❖ 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- ❖ 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦ છે.
- ❖ વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫ છે, પ્રમાણપત્ર સાથે બીડવું.
- ❖ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- ❖ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
- ❖ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- ❖ 'પરબ' લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- ❖ 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- ❖ લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલ્સકેપ અથવા □ સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઇનલેન્ડ કે ચબરપીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવા તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- ❖ સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો જ અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ રદ ગણવી.
- ❖ પત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, 'પરબ' ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઇમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અંતર્ગત રવીન્દ્રભવન, મહાત્મા ગાંધી સ્મારક અને સુરક્ષા ટ્રસ્ટના સંયુક્ત ઉપક્રમે બંગાળીના પ્રસિદ્ધ વિવેચક પ્રો. સ્વપન મજુમદારે તા. ૩૦-૧-૨૦૦૭ના રોજ હરિજન આશ્રમ, સાબરમતીમાં Two Lonely Wayfarers in the Dark Night એ વિષય પર અભ્યાસપૂર્ણ વક્તવ્ય રજૂ કર્યું. તે પછી શ્રી દેવવ્રત રાય દિગ્દર્શિત દસ્તાવેજી ફિલ્મ 'The Poet and the Mahatma'નું પ્રસારણ થયું. શ્રીતાઓએ બન્ને કાર્યક્રમો મન ભરીને માણ્યા. આરંભમાં રવીન્દ્ર સંગીતનો કાર્યક્રમ પણ હતો.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની શ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠ બાલસાહિત્ય વ્યાખ્યાનમાળામાં શ્રી યશવંતભાઈ મહેતાએ 'શિક્ષણમાં બાલસાહિત્ય' એ વિષય પર મૈત્રી વિદ્યાપીઠના (સુરેન્દ્રનગર) સહયોગમાં તા. ૩૧-૧-૨૦૦૭ના દિવસે મનનીય વક્તવ્ય આપ્યું.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને 'ગુજરાતીનો અધ્યાપક સંઘ'ના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૩-૨-૨૦૦૭ના રોજ 'સાહિત્યના અધ્યાપનની સજ્જતા' એ વિષય પર એકદિવસીય પરિસંવાદ યોજવામાં આવ્યો હતો. સૌનું સ્વાગત કરી પરિષદમંત્રી અનિલા દલાલે જણાવ્યું કે સો જેટલા ગુજરાતીના અધ્યાપકોનું એકસાથે પરિષદમાં થયેલું આ મિલન એક અપૂર્વ ઘટના કહેવાય. પરિષદપ્રમુખ કુમારપાળ દેસાઈએ, અતિથિવિશેષ ધીરુભાઈ પરીખે, અધ્યાપક સંઘના પ્રમુખ સતીશભાઈ વ્યાસે ઉદ્ઘાટનબેઠકમાં પ્રાસંગિક વક્તવ્યો આપ્યાં. સંઘનાં મંત્રી કીર્તિદા જોશીએ સંઘની પ્રવૃત્તિઓનો પરિચય આપી સૌનો આભાર માન્યો. પછીની બેઠકોમાં ધીરુભાઈએ સાહિત્યના અધ્યાપનની સજ્જતા વિશે, વિનોદ જોશીએ કવિતાના અધ્યાપનની અને જયંતિ ગોહિલે કથાસાહિત્યના અધ્યાપનની વિશેષતાઓ વિશે સુંદર રજૂઆત કરી. અધ્યાપકોએ રસપૂર્વક ચર્ચામાં ભાગ લીધો હતો.

ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીના સહયોગમાં પરિષદે તા. ૧૦-૨-૨૦૦૭ના રોજ 'આત્મકથનાત્મક લખાણો' એ વિષય પર એકદિવસીય પરિસંવાદનું આયોજન કર્યું હતું.

'આપણો સાહિત્યવારસો' અંતર્ગત દિવંગત ગદ્યસર્જકોની રચનાઓમાં પઠનના કાર્યક્રમમાં તા. ૧૩-૨-૨૦૦૭ના દિવસે વિનોદ અધ્વર્યુએ પરિષદપ્રમુખ કુમારપાળ દેસાઈની અધ્યક્ષતામાં સાક્ષરશ્રી આનંદશંકર ધ્રુવની રચનાઓમાંથી ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન અને ધર્મ વિશેના દાર્શનિક ખંડો, તેમજ 'અહિંસા' અને 'તંતુયજ્ઞ'માંથી અંશોનું આસ્વાદલક્ષી પઠન કર્યું. સાહિત્યિક ખંડોમાં 'કવિતા' વિશેના લેખમાંથી કવિતાના અમુત સ્વરૂપ અને કવિતા આત્માની કલા એ અંશો વાંચી, આનંદશંકરે નિર્દેશેલી કવિતા અને વાગ્મિતા(rhetoric)ની ભેદરેખા વિશેના અંશનું પણ વિવરણયુક્ત પઠન કર્યું. આરંભમાં અનિલા દલાલે

આનંદશંકરના અભ્યાસી અને ચાહક વિનોદભાઈનો પરિચય આપ્યો. અંતે, પ્રમુખશ્રીએ આભાર સહિત સમાપન કર્યું.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ભારત-પાકિસ્તાન-બાંગ્લાદેશ સાંસ્કૃતિક મંચ તથા ગુજરાત બિરાદરીના સંયુક્ત ઉપક્રમે શ્રી વ્રજલાલ દવે વ્યાખ્યાનમાળાનું શિક્ષણવિષયક વ્યાખ્યાન શ્રી મનસુખ સલ્લાએ તા. ૧૮-૨-૦૭ના રોજ 'શિક્ષણક્ષેત્ર અને આનંદક્ષેત્ર' વિશે જામનગર મુકામે આપ્યું. શિક્ષણ કેવી રીતે આનંદનો સ્રોત વહાવી શકે તેની વાત તેમણે દૃષ્ટાંતો સહિત રજૂ કરી શ્રોતાઓને મુગ્ધ કર્યા.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય સ્વાધ્યાયપીઠ અને શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના સંયુક્ત ઉપક્રમે તત્ત્વચિંતક પંડિત સુખલાલજી સવા શતાબ્દી પરિસંવાદ તા. ૧૭-૨-૨૦૦૭, મુંબઈમાં યોજાયો. પરિષદ અને ભારતીય વિદ્યાભવનના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૧૮-૨-૨૦૦૭ના રોજ મુંબઈમાં નવોદિત લેખકોની કાર્યશિબિર યોજાઈ.

તા. ૨૧-૨-૦૭ની સાંજે ડૉ. સતીશ વ્યાસે ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિરના ઉપક્રમે 'નાટ્યલેખનની કાર્યશાળામાં' એ વિષય પર યુનિવર્સિટી વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

શ્રદ્ધાંજલિ સભા

તા. ૧૫-૨-૨૦૦૭ના રોજ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ઉપક્રમે કવિ-ગઝલકાર જગદીશ વ્યાસ, કર્મશીલ વાર્તાકાર જનક ત્રિવેદી, કટારલેખક-મનોવૈજ્ઞાનિક રજનીકાંત પટેલ, અનુવાદક ઉમા રાંદેરિયા, ચિત્રકાર-સંગીતકાર અને વાર્તાકાર મનેષચંદ્ર કંસારા, પત્રકારત્વ સાથે સંકળાયેલા કિરીટ ભટ્ટ તેમજ સમાજવાદી કટારલેખક હિંમત ઝવેરીને અનુક્રમે પ્રવીણ પંડ્યા, કિરીટ દૂધાત, ર. લ. રાવળ, અનિલા દલાલ, માધવ રામાનુજ તેમજ પ્રકાશ ન. શાહે શ્રદ્ધાંજલિ અર્પી હતી. દિવંગત લેખકોના વ્યક્તિત્વના અને સર્જનનાં પાસાંઓને પ્રગટ કરતો સમગ્ર કાર્યક્રમ ગરિમાપૂર્ણ રહ્યો.

પરિષદના આજીવન સભ્યોને વિનંતી

આદરણીય મુરબ્બીઓ અને મિત્રો,

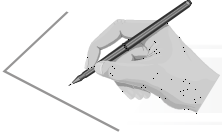
આપ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના આજીવન સભ્ય છો. સૌ પ્રથમ તો પરિષદ સાથે ભાવાત્મક રીતે સંકળાવા માટે આનંદ અને આભારની લાગણી પ્રગટ કરી લઉં.

પરિષદના આજીવન સભ્ય તરીકે આપને 'પરબ' નિયમિત રીતે મળતું હશે. કાગળ અને મુદ્રણની મોંઘાઈ, પુસ્તકારખર્ચ, ટપાલખર્ચ વગેરે મળીને 'પરબ'નો વાર્ષિક ખર્ચ રૂપિયા સાડા ત્રણ લાખ જેટલો થવા જાય છે. આ રીતે 'પરબ'નો ઘણો મોટો આર્થિક બોજો પરિષદ પર રહે છે. આ ઉપરાંત પરિષદની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ અંગે મળેલા દાનની રકમના વ્યાજના દર ઓછા થઈ જવાને કારણે એ પ્રવૃત્તિઓને આર્થિક રીતે પહોંચી વળવા માટે પણ ઘણી જ મથામણ કરવાની થાય છે.

પરિષદની આજીવન સભ્ય ફીના ઈ.સ. ૧૯૭૮માં વ્યક્તિ માટે રૂ. એકસો પચાસ હતા જે વધતાં વધતાં ઈ.સ. ૨૦૦૩ માર્ચથી રૂ. ૧૫૦૦/- થયા હતા. હવે તા. ૧-૪-૨૦૦૬થી પરિષદની આજીવન લવાજમ ફી વ્યક્તિ માટે રૂ. ૨૦૦૦/- કરવામાં આવી છે. આપ વ્યક્તિ તરીકે રૂ. ૧૫૦/-, ૨૦૦/-, ૩૦૦/-, ૫૦૦/-, ૧૦૦૦/- કે ૧૫૦૦/-માં સભ્ય થયા હશો. આ પત્ર દ્વારા હું આપને વિનંતી કરું છું કે આપ આજની આજીવન સભ્ય-ફી અને આપ સભ્ય થયો હો તે વખતની આજીવન સભ્ય-ફીના તફાવતની રકમ ધ્યાનમાં રાખીને આપને યોગ્ય લાગે તેટલી રકમ સ્વૈચ્છિક રીતે દાનરૂપે પરિષદને મોકલશો. તો એનાથી પરિષદની પ્રવૃત્તિઓને વધુ વેગ મળશે. પરિષદના આજીવન સભ્યોની સંખ્યા ત્રણ હજાર જેટલી છે. સૌનો સહકાર મળી રહેશે એવી મને પૂરી શ્રદ્ધા છે.

આપ સૌની કુશળતા ચાહું છું.

લિ. સ્નેહાધીન
રતિલાલ બોરીસાગર
(વહીવટી મંત્રી)

સાહિત્યવૃત્ત

સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ

ઓરો સેન્ટર, માતરમાં અભ્યાસશિબિર

૯થી ૧૧ જાન્યુઆરીએ માતરના શ્રી ઓરો સેન્ટરમાં વિદ્યાર્થીલક્ષી અભ્યાસ શિબિર યોજાઈ. એમાં રઘુવીર ચૌધરી, ચિનુ મોદી, સુમન શાહ, રતિલાલ બોરીસાગર, મણિલાલ હ. પટેલ અને રાજેન્દ્ર પટેલે વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં. સાથે સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ યોજાયો હતો. સંચાલન પ્રા. અજયસિંહ ચૌહાણ અને ડૉ. પ્રવીણ વાઘેલાએ કર્યું હતું.

‘વિચારગોષ્ઠિ’માં પ્રવચન

સુરતમાં ‘વિચારગોષ્ઠિ’ના ઉપક્રમે ૩૧ ડિસેમ્બરના રોજ ઇતિહાસવિદ ડૉ. મોહનલાલ મેઘાણીએ ‘સુરતનો ઇતિહાસ’ પર પ્રવચન આપ્યું હતું.

‘સાહિત્યસૃષ્ટિ’ના ઉપક્રમે વાર્તાલાપ

ગુજરાત પુસ્તકાલય પ્રેરિત ‘સાહિત્યસૃષ્ટિ’ના ઉપક્રમે ‘જીવન બનાવીએ કાવ્યગાન’ એ વિષય પર કવિ રમેશ પટેલનો વાર્તાલાપ યોજાયો હતો. સંસ્થાનાં નવાં પ્રકાશનો વિષે નોંધ લેવાઈ હતી.

ગાંધીનગરના ઇન્દ્રોડા ઉદ્યાન ખાતે સર્જનાત્મક લેખનકાર્ય શિબિર

ગીર ફાઉન્ડેશન અને ગુજરાત આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, અમદાવાદના ઉપક્રમે ગાંધીનગરના ઇન્દ્રોડા ઉદ્યાનમાં ત્રણ દિવસની ‘કૃતિમાં પ્રકૃતિ’ સર્જનાત્મક લેખનકાર્ય શિબિર યોજાઈ ગઈ. શુભારંભ સી. એન. પાન્ડેએ મંગલદીપ પ્રગટાવીને કર્યો. અતિથિવિશેષ તરીકે પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટ અને નરેશ શુક્લ હતા. આ પ્રથમ બેઠકનું સંચાલન પ્રા. નિયાઝ પઠાણે કર્યું હતું. બીજી બેઠકમાં ધ્રુવ ભટ્ટે સર્જન સંદર્ભે વક્તવ્ય આપ્યું હતું અને ભરત મહેતાએ વાર્તાલેખન સંદર્ભે વક્તવ્ય આપ્યું હતું. ત્રીજી બેઠકમાં કિશોરસિંહ સોલંકી અને બિન્દુ ભટ્ટે ઉદ્બોધન કર્યું હતું. સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ પણ યોજાયો હતો.

લિપિ સુધારણા પર શિબિર

બોટાદની વી. એમ. સાકરિયા મહિલા કોલેજના ઉપક્રમે ૨થી ૪ જાન્યુઆરીના રોજ યોજાયેલી લિપિ સુધારણા શિબિરમાં ઉમાકાન્ત રાજ્યગુરુએ લિપિ અંગે સમજ આપી હતી.

ઘોળકામાં પુસ્તક આસ્વાદ શિબિર

ઘોળકાની સરસ્વતી કન્યા વિદ્યાલયમાં પુસ્તક આસ્વાદ શિબિર યોજાઈ. એમાં ‘શિક્ષણના સિતારા’ વિષે ડૉ. ઈશ્વર પરમારે આસ્વાદ કરાવ્યો હતો અને ડૉ. અરુણભાઈ દવેએ પણ આસ્વાદ કરાવ્યો હતો. પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકો હાજર રહ્યા હતા.

‘રમેશ પારેખ : વ્યક્તિ અને વાઙ્મય’ વિષે પરિસંવાદ

ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી અને જે. એલ. કે. કોટેયા આર્ટ્સ એન્ડ શ્રીમતી એસ.

એચ. ગાર્ડી કોમર્સ કોલેજ, કાંકણપુરના ઉપક્રમે ‘રમેશ પારેખ : વ્યક્તિ અને વાઙ્મય’ પર પરિસંવાદનું આયોજન થયું હતું. તેમાં હર્ષદ ચંદ્રારાણાએ દીપ પ્રગટાવીને ઉદ્ઘાટન કર્યું હતું. મણિલાલ હ. પટેલે રમેશ પારેખની સર્જકચેતના વિશે વક્તવ્ય આપ્યું હતું. બીજી બેઠકમાં ડોક્યુમેન્ટરી ફિલ્મ દર્શાવી હતી અને જયેન્દ્ર શેખડીવાળા, ડૉ. નીતિન વડગામા અને ભરત મહેતાએ વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં. રાત્રે રમેશ પારેખનાં ગીતો-ગઝલોનું ગાન પ્રિ. રિષભ મહેતા અને સુભાષ દેસાઈએ કર્યું હતું. ત્રીજી બેઠકમાં ચિનુ મોદી, ઈશ્વર પરમાર, પ્રવીણ દરજી અને રાજેશ પંડ્યાએ વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં.

ચંદ્રકાન્ત શેઠનું વ્યાખ્યાન યોજાયું

શ્રીમતી પી. કે. કોટાવાલા આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજમાં ૨૭ જાન્યુઆરીએ રોજ કવિ શ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠે ‘સાહિત્ય, સમાજ અને સંસ્કૃતિ’ એ વિષય પર યુનિવર્સિટી વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

શ્રેષ્ઠ ગઝલસંગ્રહ અવોર્ડ અપાશે

ગઝલસભા, વડોદરાએ શ્રેષ્ઠ ગઝલસંગ્રહ અવોર્ડ આપવાનું નક્કી કર્યું છે જેમાં રૂ. ૧૧૦૦૦/- રોકડ, પ્રશસ્તિપત્ર ને સ્મૃતિચિહ્ન અપાશે. ૨૦૦૬માં પ્રસિદ્ધ થયેલ ગઝલસંગ્રહ ૩૧ માર્ચ ૨૦૦૭ સુધીમાં નીચેના સરનામે મોકલવો અને ઊઘડતા પાને ‘ગઝલસભા શ્રેષ્ઠ ગઝલસંગ્રહ અવોર્ડ માટે’ નોંધ લખીને સરનામું તથા સંપર્ક નંબર લખવો – ગઝલસભા, C/o. ઓર્બિટ આર્ટિઝન્સ પ્રા. લિ., ૩, વ્રજવાડી સોસાયટી, બીજે માળ, જેતલપુર રોડ, અલકાપુરી, વડોદરા-૩૯૫૦૦૭

પારિતોષિક વિતરણ સમારંભ

‘સાધના’ સાપ્તાહિક દ્વારા યોજાયેલી ટૂંકીવાર્તા – લઘુકથા સ્પર્ધાના વિજેતાઓને પારિતોષિક વિતરણનો કાર્યક્રમ ૨૬ જાન્યુઆરી ૨૦૦૭ના રોજ ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈના હસ્તક યોજાઈ ગયો. આ પ્રસંગે ‘સાધના’ તંત્રી મુકેશ શાહે તથા નિર્ણાયકો શ્રી મોહનલાલ પટેલ, હરિકૃષ્ણ પાઠક, પ્રફુલ્લ રાવલ અને યોગેશ જોષીએ પ્રાસંગિક પ્રવચનો કર્યાં હતાં.

ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી સ્મૃતિપર્વ

પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભાના ઉપક્રમે ગોવર્ધનરામ સ્મૃતિપર્વ નિમિત્તે ડૉ. રમેશ ત્રિવેદી, ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ અને સતીશ ડણાકે વ્યાખ્યાન આપ્યાં હતાં.

પરિષદ્વપ્રમુખ ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈનું સન્માન

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર સેવા કેન્દ્ર, ડભોડા ખાતે ૪ જાન્યુઆરીના રોજ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈનું ગુજરાતના રાજ્યપાલ શ્રી નવલકિશોર શર્માના હસ્તે સન્માન કરાયું હતું. જેમાં પૂ. આત્માનંદજી, ધીરુભાઈ ઠાકર, પ્રિયકાન્ત પરીખ, પી. કે. લહેરીએ ઉપસ્થિત રહીને પ્રસંગોચિત વક્તવ્ય આપ્યાં હતાં. પ્રફુલ્લ લાખાણી અને મિતેષ લાખાણીએ પણ વક્તવ્ય આપ્યાં હતાં.

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ : ૫

(ઈ.સ. ૧૮૯૫-૧૯૩૫)

ગુજરાતી
સાહિત્યનો
ઇતિહાસ :
ગ્રંથ : ૫, ૬

(પ્રથમ આવૃત્તિ, ૨૦૦૫, પૃ. ૧૪+૪૯૪, કિં. રૂ. ૧૭૦, ડિમાઈ પાકું પૂઠું) સંપાદક : રમેશ ર. દવે, સંપાદનસહાય : પારુલ કંદર્પ દેસાઈ, પરામર્શક : ચિમનલાલ ત્રિવેદી

તાજેતરમાં બહાર પડેલા આ ગ્રંથમાં ગાંધીયુગીન તેમ જ અનુગાંધીયુગીન કવિઓનો સમાવેશ થયેલો છે. ૧૮૯૫થી ૧૯૩૫ સુધીના સમયગાળાના કવિઓ અને કવિતાપ્રવાહોને આવરી લેતો આ પાંચમો ગ્રંથ ગુજરાતી કવિતા-સાહિત્યની તસવીર રજૂ કરે છે.

ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસનું અહીં અભ્યાસપૂર્ણ તેમ જ ચોકસાઈવાળું આલેખન થયેલું જોવા મળે છે.

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ : ૬

(ઈ.સ. ૧૮૯૫-૧૯૩૫)

(પ્રથમ આવૃત્તિ, ૨૦૦૬, પૃ. ૧૮+૭૩૪, કિં. રૂ. ૨૪૦, ડિમાઈ, પાકું પૂઠું) સંપાદક : રમેશ ર. દવે, સંપાદનસહાય : પારુલ કંદર્પ દેસાઈ, પરામર્શક : ચિમનલાલ ત્રિવેદી.

ઓક્ટોબર, ૨૦૦૬માં પ્રગટ થયેલા, ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસની બ્રાંચશ્રેણીના આ છઠ્ઠા ગ્રંથમાં ગાંધીયુગીન અને અનુગાંધીયુગીન ગદ્યસર્જકો અને તેમની કૃતિઓ વિશે વાત થઈ છે. તેનો આરંભ પન્નાલાલ પટેલ, જયંતિ દલાલ, ચં. ચી. મહેતા, મનુભાઈ પંચોળી ‘દર્શક’ વગેરે સર્જકોથી થાય છે અને જયંતિ ભટ્ટી, કેતન મુનશી, નારાયણ દેસાઈ, મુકુન્દરાય પારાશર્ય, રસિક ઝવેરી વગેરેને આવરી લે છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, ‘ટાઈમ્સ’ પાછળ, આશ્રમમાર્ગ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮. ફોન : ૨૬૫૮૭૯૪૭

સંપર્ક : ૦૭૯૪૩૩૩૩૩૩૩@૦૭૯૪૩૩૩૩૩૩૩૩

સંપર્ક : ૦૭૯૪૩૩૩૩૩૩૩૩@૦૭૯૪૩૩૩૩૩૩૩૩

[૫૨૫ ❖ ૨૦૦૭ • ૩]

હજારીપ્રસાદ દ્વિવેદી : લેખક : વિશ્વનાથપ્રસાદ તિવારી, અનુવાદક : રજનીકાન્ત જોષી. પ્રથમ આવૃત્તિ, ૨૦૦૬, પૃષ્ઠ : ૬+૮૦, કિં. રૂ. ૩૫/-, ડિમાઈ, કાચું પૂઠું.

હજારીપ્રસાદ દ્વિવેદી

સાહિત્ય અકાદમી (નવી દિલ્હી) દ્વારા ભારતીય સાહિત્યના નિર્માતા શ્રેણીની અગિયાર પુસ્તિકાઓ સાહિત્ય પરિષદને પ્રગટ કરવા માટે સુલભ થઈ છે. તેનો અગિયારમો મણકો ‘હજારીપ્રસાદ દ્વિવેદી’નો છે. આ શ્રેણીની પુસ્તિકાઓ સાહિત્ય અકાદમીએ નિમંત્રણ આપીને પ્રતિષ્ઠિત લેખકો પાસે તૈયાર કરાવી અંગ્રેજી કે હિંદીમાં પ્રગટ કરી છે. આ પુસ્તિકાનો ગુજરાતી અનુવાદ રજનીકાન્ત જોષીએ કર્યો છે.

ભારતીય મનીષાના પ્રતીક અને સાહિત્ય તથા સંસ્કૃતિના અપ્રતિમ વ્યાખ્યાકાર પં. હજારીપ્રસાદ દ્વિવેદીના જીવનની વાસ્તવિક વ્યક્તિત્વનો પરિચય હિંદીના કવિસમીક્ષક ડૉ. વિશ્વનાથપ્રસાદ તિવારીએ પ્રસ્તુત કર્યો છે. પં. હજારીપ્રસાદ દ્વિવેદીના શતાબ્દી વર્ષનો પ્રારંભ થઈ રહ્યો છે ત્યારે આ પુસ્તિકા અભ્યાસીઓને ઉપયોગી થશે.

હાસ્યકૌતુક અને વ્યંગકૌતુક : લે. રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર, અનુ. રમણલાલ સોની : પહેલી આવૃત્તિ, ૨૦૦૬, પૃષ્ઠ : ૧૦+૧૯૪, કિં. રૂ. ૧૦૦/- ડિમાઈ, કાચું પૂઠું.

આ પુસ્તકમાં ‘હાસ્યકૌતુક’ અને ‘વ્યંગકૌતુક’ ઉપરાંત ‘વૈકુંઠનો પોથી’ સમાવિષ્ટ છે, જેમાં રવીન્દ્રનાથનાં પ્રહસનો અને વ્યંગરચનાઓ છે. રૂઢિવાદી વિચારદાસ્યના પ્રતિકાર માટે લખાયેલાં આ સર્જનાત્મક પ્રહસનો ભજવાતાં રહ્યાં છે અને આજે પણ પ્રસ્તુત છે. હાસ્ય નિષ્પન્ન કરવાની રવીન્દ્રનાથની આગવી શક્તિનો અહીં બધી રચનાઓમાં પરિચય થશે. ઓગણીસમી સદીમાં સનાતનવાદીઓનો જવાબ આપવા રમણભાઈ નીલકંઠે ‘ભદ્રંભદ્ર’ની રચના કરી હતી – તેનું અહીં સહજ સ્મરણ થઈ આવે છે.

હાસ્યકૌતુક અને
વ્યંગકૌતુક

રમણલાલ સોનીના સહજ સ્વાભાવિક અને સુવાચ્ય ગુજરાતી અનુવાદમાં ‘હાસ્યકૌતુક’ અને ‘વ્યંગકૌતુક’ સળંગ રચના રૂપે પહેલી વાર પ્રગટ થાય છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, ‘ટાઈમ્સ’ પાછળ, આશ્રમમાર્ગ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮, ફોન : ૨૬૫૮૭૯૪૭

[૫૨૫ ❖ ૨૦૦૭ • ૩]